

Archeologienota Antwerpen – Oever

David Vanhee, Ruth Ferket en Natasja Reynolds

Bornem
2020

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: David Vanhee, Ruth Ferket en Natasja Reyns

All-Archeo bvba
Woestijnstraat 45
2880 BORNEM

Wettelijk depot nummer
D/2020/12.807/69

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek.....	5
2.1	Administratieve gegevens.....	5
2.2	Archeologische voorkennis	7
2.3	Onderzoeksopdracht	13
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	13
2.3.2	Beschrijving geplande werken.....	13
2.3.3	Werkwijze.....	22
2.4	Assessmentrapport.....	22
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied	22
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	29
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	40
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese	43
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	46
3	Samenvatting.....	47
4	Bibliografie.....	48
4.1	Archiefdocumenten.....	48
4.2	Publicaties.....	48
4.3	Websites	48
5	Bijlagen	49
5.1	Archeologische periodes.....	49

1 Inleiding

De archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 300 m² of meer bedraagt en waarbij de betrokken percelen binnen een archeologische zone liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het gaat om de archeologische zone Historische stadskern van Antwerpen. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2019J52

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

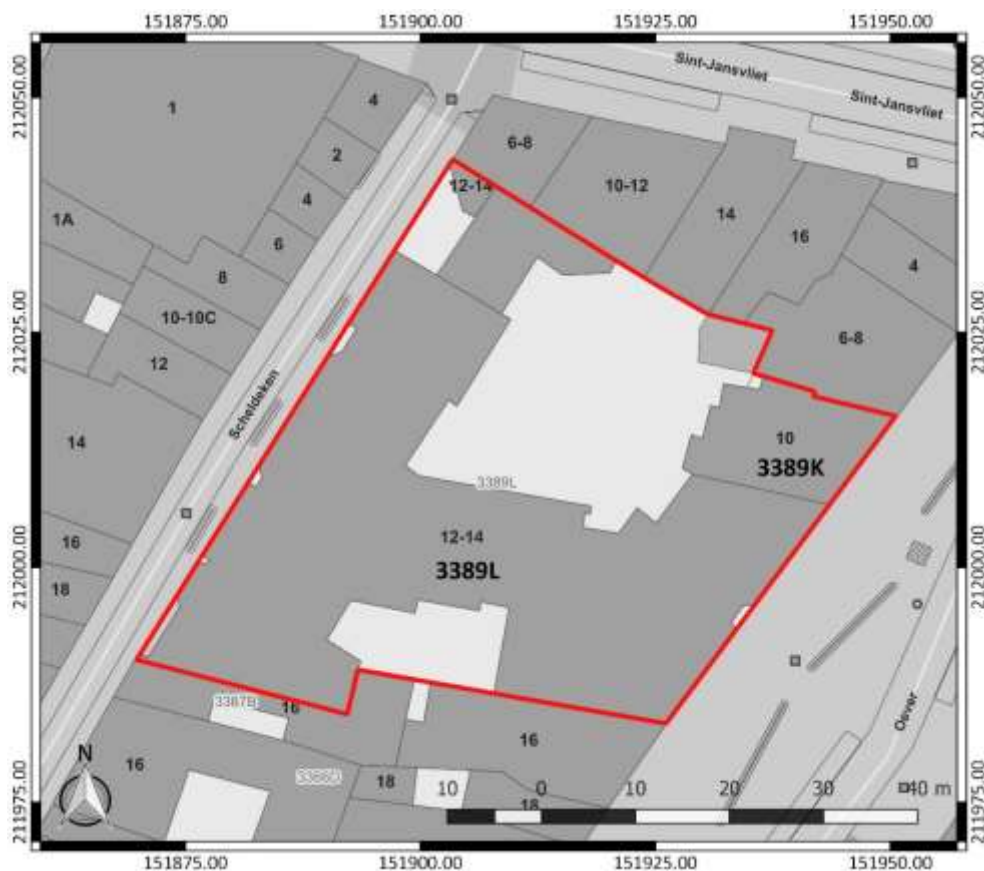
Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Antwerpen, Antwerpen, Oever/Scheldeken, Sint-Andries

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 151945 212007
- 151928 211985
- 151872 211991
- 151904 212043

Kadastrale percelen: Antwerpen, Afdeling 4, sectie D, nummers 3389K en 3389L

Kadastraal plan:

Figuur 1: Kadasterplan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Oppervlakte: ca. 2686 m²

Topografische kaart:

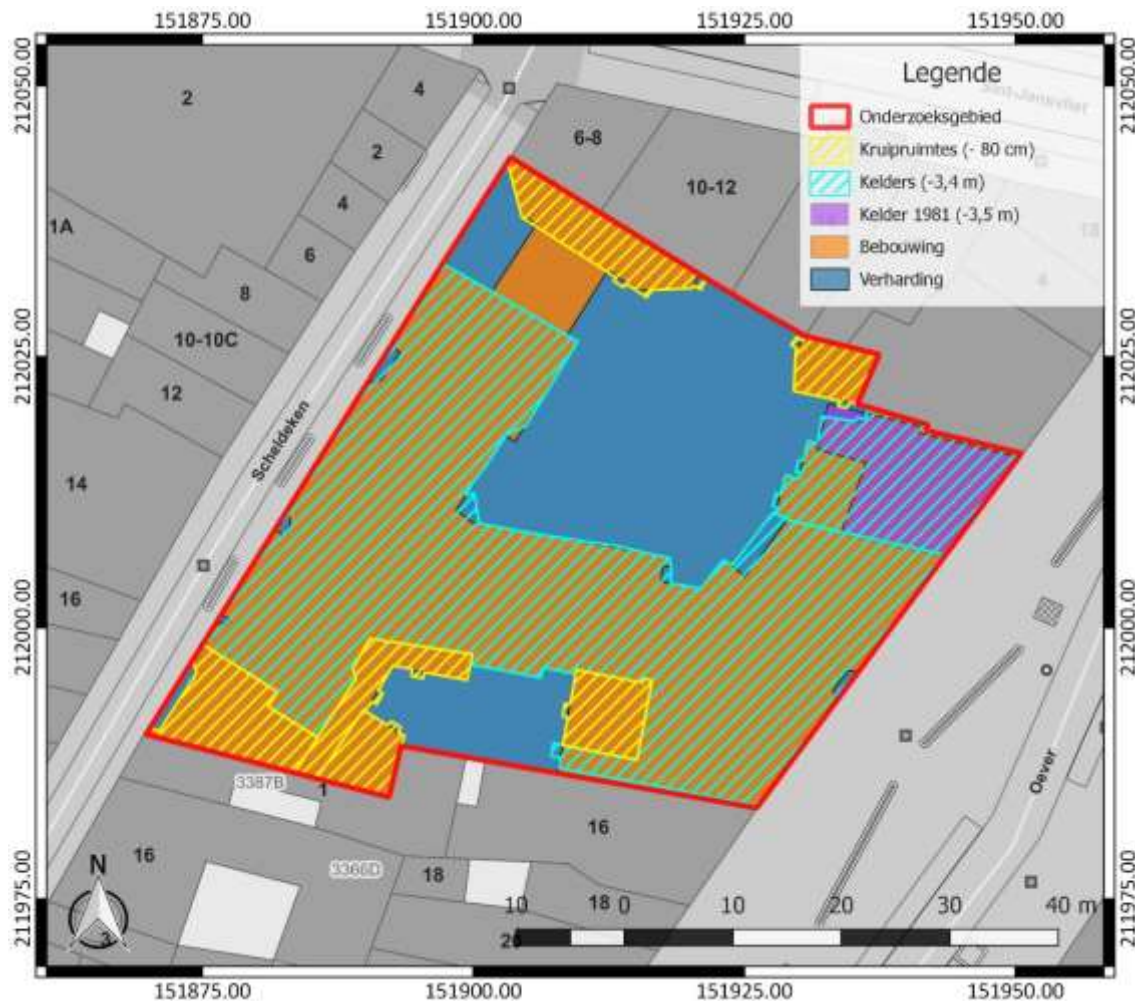

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 21/10/2019 - 26/05/2020

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, metaaltijden, Romeinse tijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd

Verstoorde zones: Er bevinden zich gebouwen met kelders en kruipruimtes en verhardingen ter hoogte van het onderzoeksgebied (Figuur 3). Er kan verondersteld worden dat de realisatie ervan enige negatieve impact heeft gehad op het archeologisch bodemarchief. De kelders hebben alleszins een diepte tot ca. 3,4 m, wat betekent dat ze hoogstwaarschijnlijk relevante archeologische niveaus verstoord hebben. Ze beslaan een oppervlakte van ca. 1508 m². De kruipruimtes zijn ca. 80 cm diep. Ze beslaan een oppervlakte van ca. 341 m².

Figuur 3: Verstoringskaart, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

2.2 Archeologische voorkennis

Bij het begin van de jaren '80 van vorige eeuw werd binnen het onderzoeksgebied het Rust- en Verzorgingstehuis De Eeckhof met drie vleugels rond een centrale tuin gebouwd. Daarvoor was er het klooster der eerwaarde Paters Minderbroeders met kerk rond quasi dezelfde tuinzone opgetrokken (Figuur 5). De kloosterorde had zich in 1855 gevestigd in Antwerpen.³

Bij de projectplannen uit 1981 is ook een situatieplan van voor 1981 toegevoegd (Figuur 4). Er zijn eveneens enkele foto's van snedes en plannen in het dossier aanwezig, die een beter beeld geven van het klooster en de indeling van de gebouwen (Figuur 6 tot Figuur 8). De kerk vormde de zuidelijke grens van het kloosterdomein en was niet onderkelderd. Ter hoogte van de zuidelijke gevel van deze kerk is momenteel een tuin aangelegd. Afhankelijk van de impact van de latere sloopwerken kunnen hier nog fundamenteën van de kerk aanwezig zijn. De westelijke vleugel, aan Scheldecken, was wel (deels) onderkelderd (Figuur 8). Deze kelder was 2,55 m diep (tot 7,36 m TAW). Ook de noordelijke vleugel van het gebouw had een kelder (Figuur 7), met een diepte van 2,75 m (tot een diepte van 7,18 m TAW).

Ook het grondplan van de woning op Oever 10 is opgenomen (Figuur 6). Daaruit blijkt duidelijk dat ook dit gebouw een kelder met gemetselde gewelven had. De afstand tussen de vloerplaat van het

³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Kloosterkerk der paters franciscanen of recolletten [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/5626> (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

gelijkvloers en die van de kelder mat 3,21 m (diepte: 6,70 m TAW). De dikte van de vloerplaat in de kelder is onbekend. Op het situatieplan is ook een *put opgevuld met steenbrokken* aangeduid. Dit gebouw werd volledig gesloopt. Op datzelfde plan is ook het grondplan van de woning op Oever 12 zichtbaar. Ook dat beschikte over een kelder, die toegankelijk lijkt vanop de straat, en over een beerput. Hier zijn geen hoogtematen weergegeven.

Naar aanleiding van de oprichting van het bejaardentehuis in 1981 werd tijdens de sloop van de woning op Oever 10 een noodopgraving uitgevoerd. Hierbij kwam postmiddeleeuws materiaal aan het licht. Er werd onder meer een oude beerput aangetroffen met archeologisch materiaal. In de keldervloer werd een scheppot in aardewerk gevonden, naast een gietijzeren kookketel. Het onderzoek toonde aan dat de keldervloer rond 1850 bij een grote verbouwing ongeveer 30 cm opgehoogd werd met puin, tegelfragmenten en aardewerkscherven. De achterliggende kelders, gelegen langs de binnenplaats, bleken gevuld te zijn met puin. De diepste 50 cm van de kelder bevatte tegelfragmenten en enkele scherven. In de scheimuur werd een bouwfragment van een gotische schouw aangetroffen.⁴

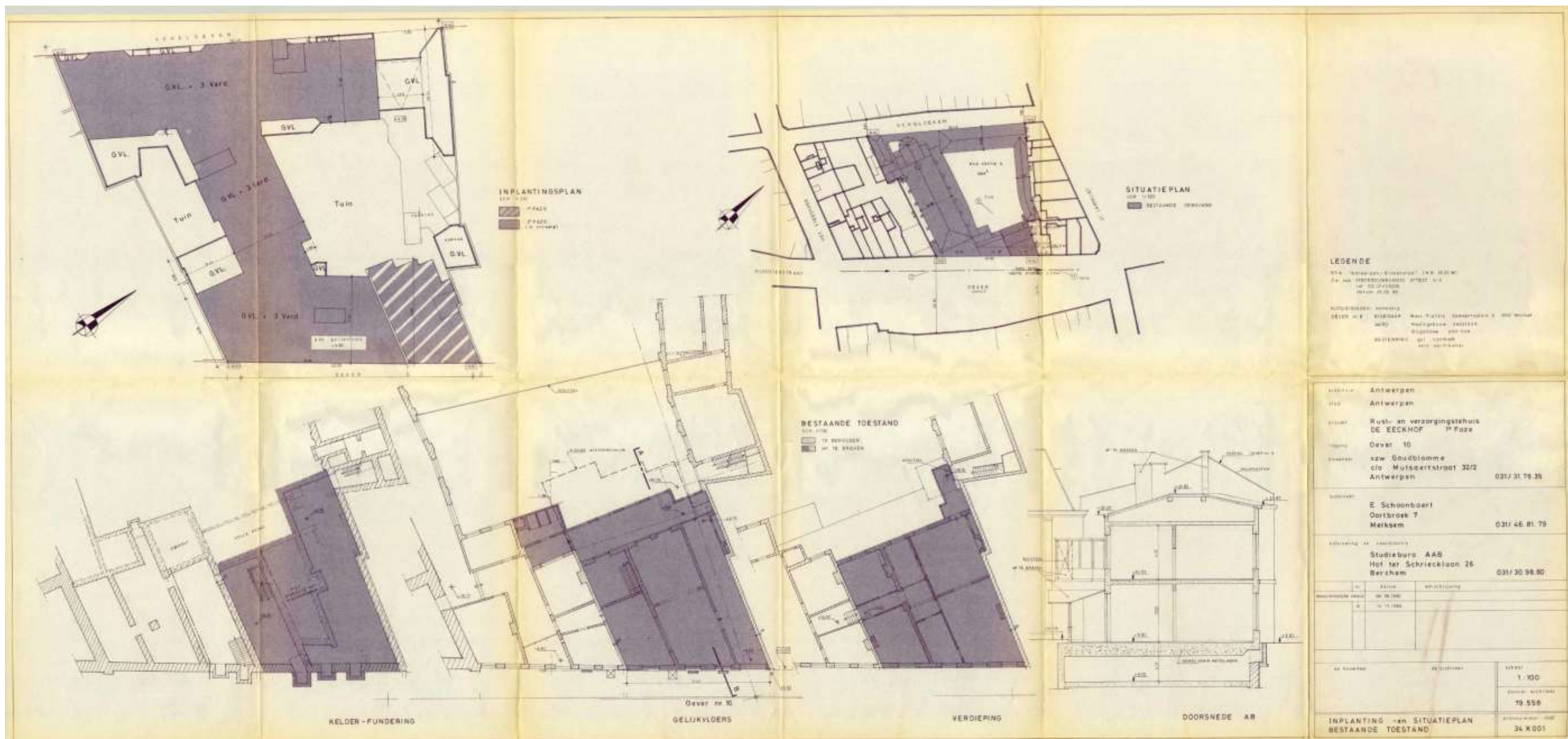

Figuur 4: Inplantingsplan van het klooster in 1981 (Architect E. Schoonbaert)

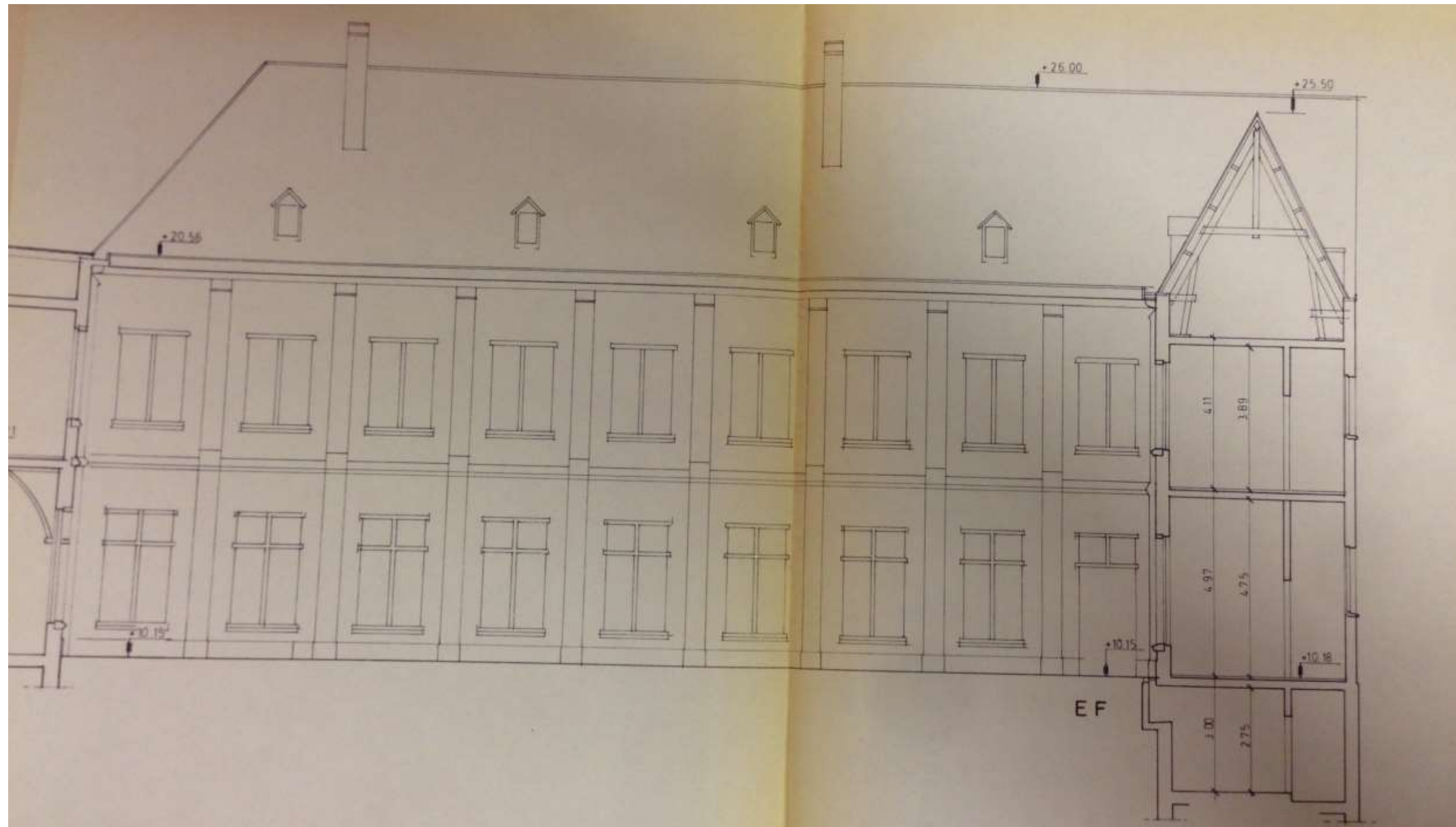
⁴ Geyskens/Leysen 1981, 28

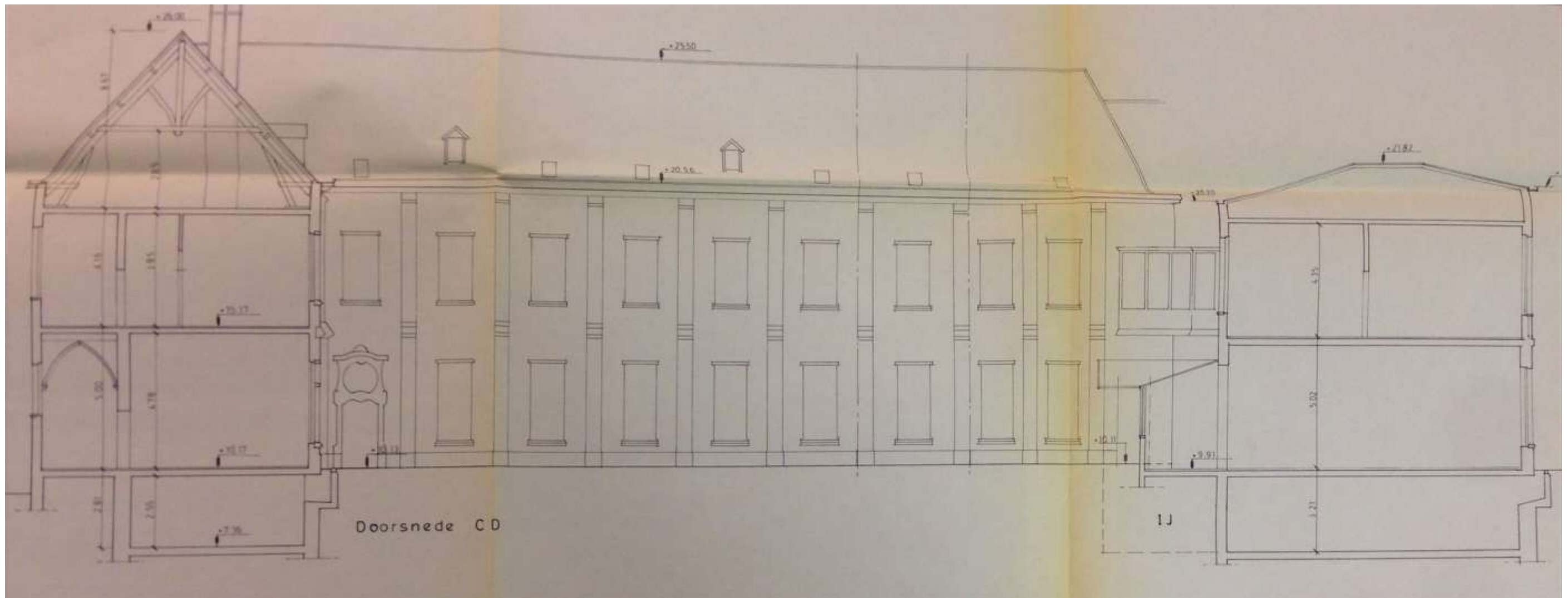
Figuur 5: Historische foto met zicht op de binnentuin van het Klooster van de Paters Minderbroeders (archief)

Figuur 6: Bestaande toestand voor 1981 met aanduiding van de kerk en de plannen van de bouwlagen van het gebouw op Oever 10 (Architect E. Schoonbaert)

Figuur 7: Snede met zicht op de kelder in de noordelijke vleugel van het klooster (archief)

Figuur 8: Snede met zicht op de kelder in de westelijke vleugel van het klooster (archief)

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: niet van toepassing.

2.3.2 Beschrijving geplande werken

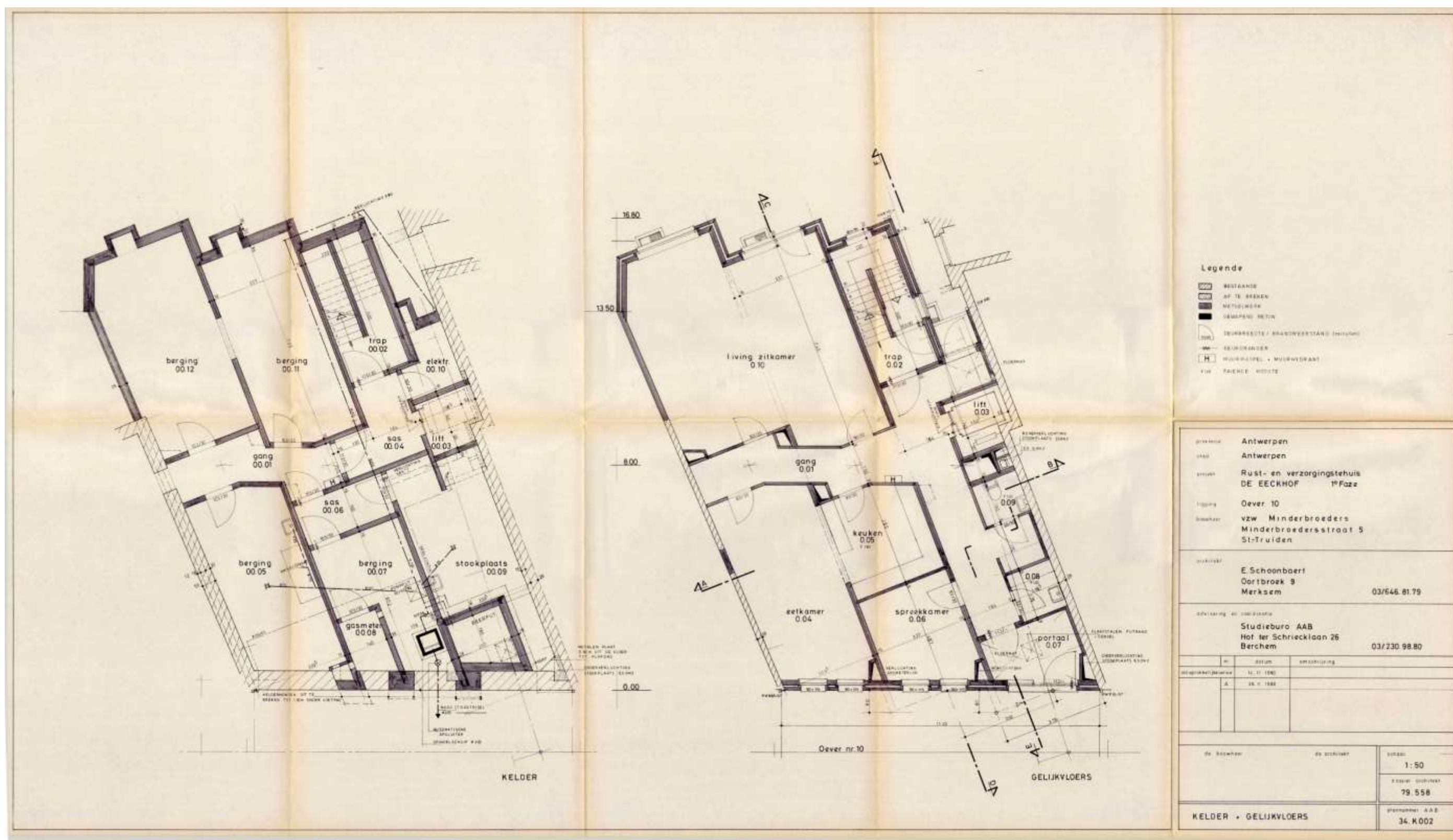
De plannen van de gebouwen van het Rust- en Verzorgingstehuis geven duidelijk de aanwezigheid van kelders en kruipruimtes weer. Zo is het gebouw op Oever 10 (Figuur 9), dat gebouwd werd tijdens de eerste fase, volledig onderkelderd. Er is ook een liftput en een beerput in aanwezig. De kelder is 2,88 m diep en de keldervloer bevindt zich op 6,90 m TAW. De dikte van de vloerplaat is niet bekend. De liftput is nog 1,5 m dieper tot 5,4 m TAW (Figuur 10).

Ook de gebouwen uit de tweede fase zijn onderkelderd. Hier gaat het om kelders, ingericht als werk-, technische en logistieke ruimtes (Figuur 11 en Figuur 12). Verder zijn er een aantal kruipruimtes. De kelders hebben een diepte tot ca. 3,4 m. De kruipruimtes zijn ca. 80 cm diep.

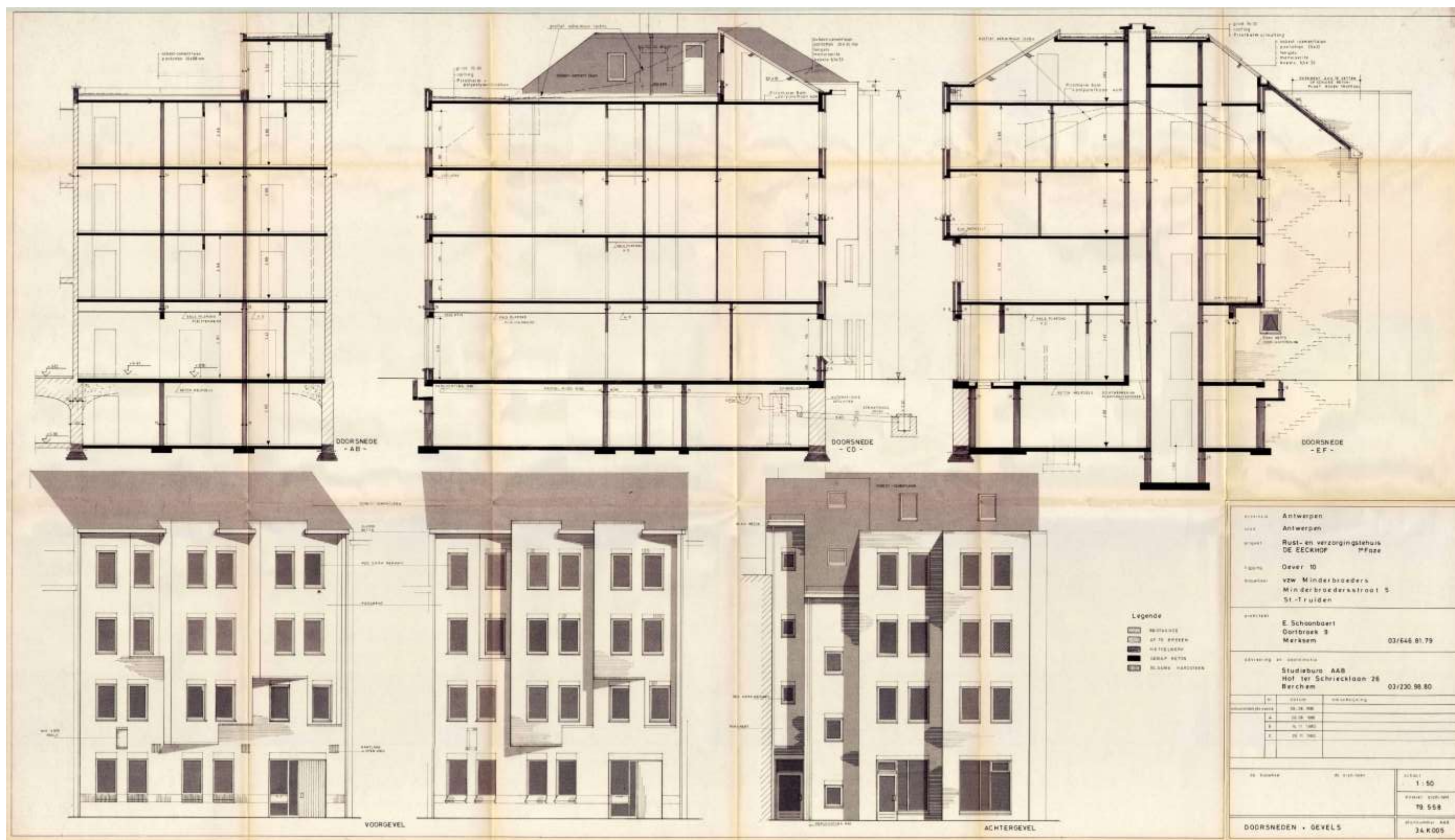
Het Rust- en Verzorgingstehuis zal gesloopt worden en vervangen worden door een hotel. Dat zal zes bouwlagen kennen te starten bij -1. Hiervoor zal de volledige oppervlakte (2685,46 m²) tot 6,12 m onder de nulpas of tot op 0,75 m TAW uitgegraven worden (Figuur 13).

Op de ondergrondse verdieping komt een ondergrondse parkeergarage met 50 plaatsen en vier parkeerplaatsen voor mensen met een beperking, en een fietsenstalling (Figuur 14). De toegang tot de parking is voorzien aan Scheldeken via een autolift. Verder zijn er logistieke en technische ruimtes voorzien aan de kant van Scheldeken. Aan de zijde van Oever worden personeelsruimtes, toiletten, een keukenruimte, bergingen en de ontbijtruimte voorzien. Centraal ligt een binnentuin met terras. Vanaf het gelijkvloers zal het hotel uit twee volumes met telkens vier verdiepingen bestaan (Figuur 16), respectievelijk langs Oever, waar de toegang tot het hotel zal zijn, en langs Scheldeken waar kamers zullen ingericht worden. In totaal worden 215 kamers en negen aangepaste kamers voor mensen met een beperking ingericht.

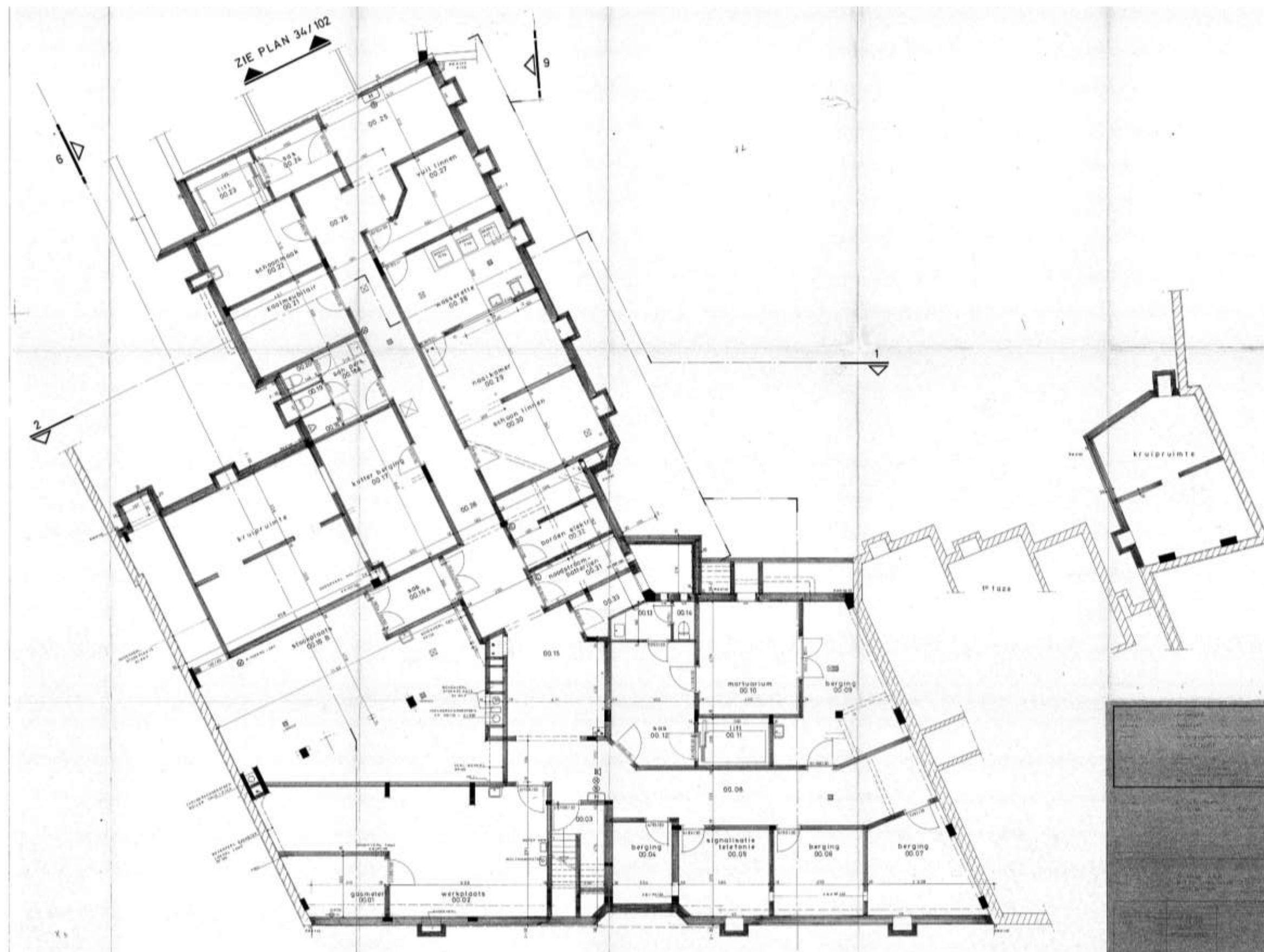
De liften (personenliften, goederenliften en autolift) en de funderingszolen kennen een verstoringsdiepte tot 7,52 m onder de nulpas of tot op 0,65 m TAW. Rondom het terrein wordt een palenwand voorzien.

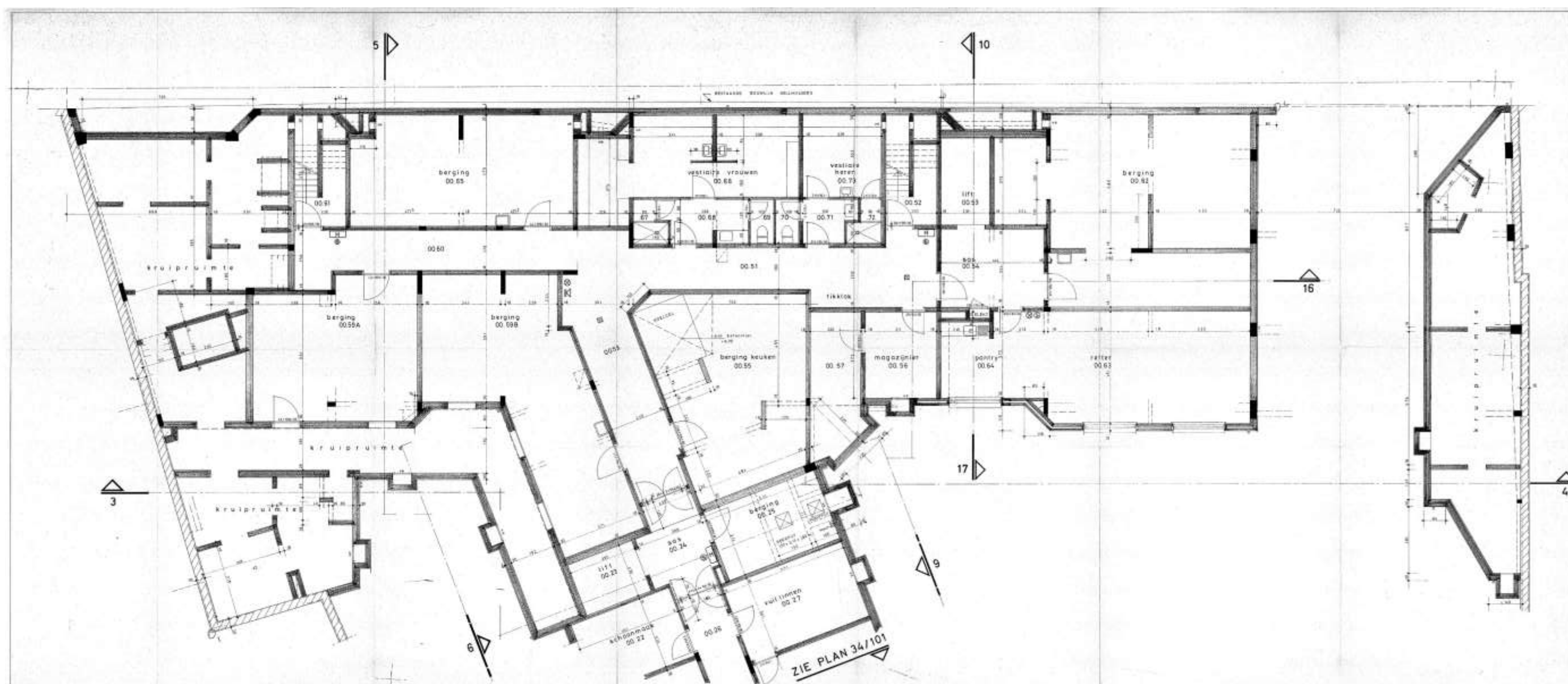
Figuur 9: Kelderplan en plan gelijkvloers van Fase 1 van het Rust- en Verzorgingstehuis (Architect E. Schoonbaert)

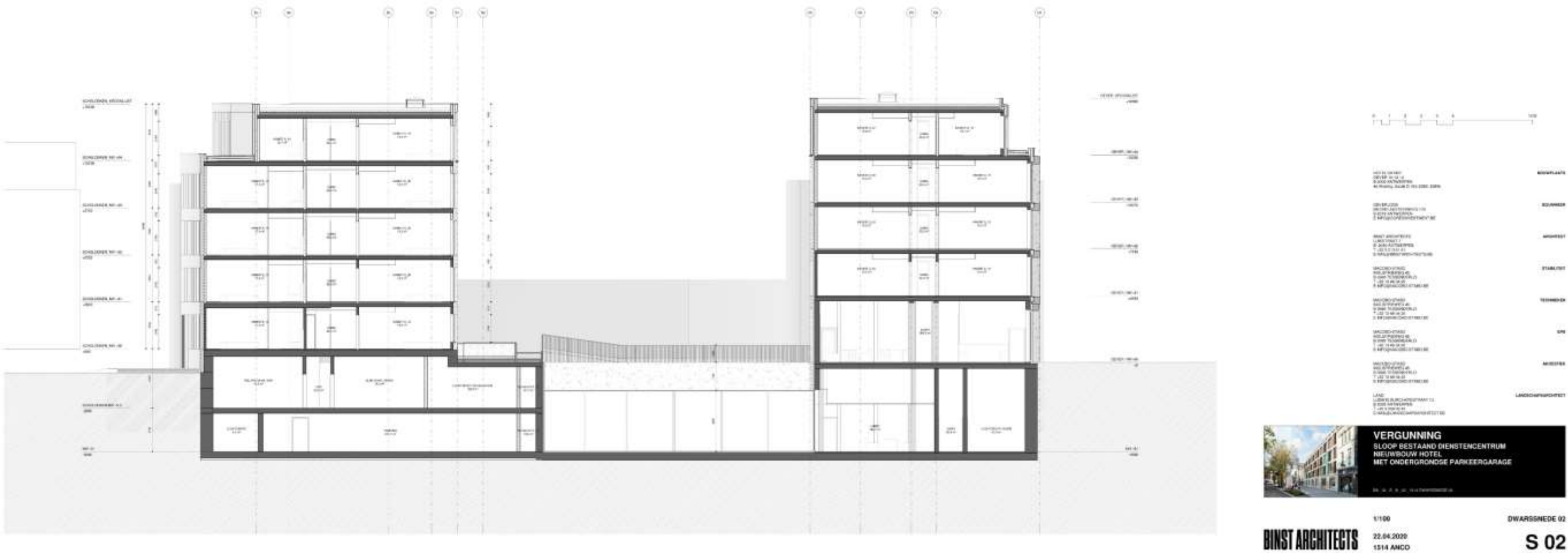
Figuur 10: Plan met de gevels en de snedes van het Rust- en Verzorgingstehuis Fase 1 (Architect E. Schoonbaert)

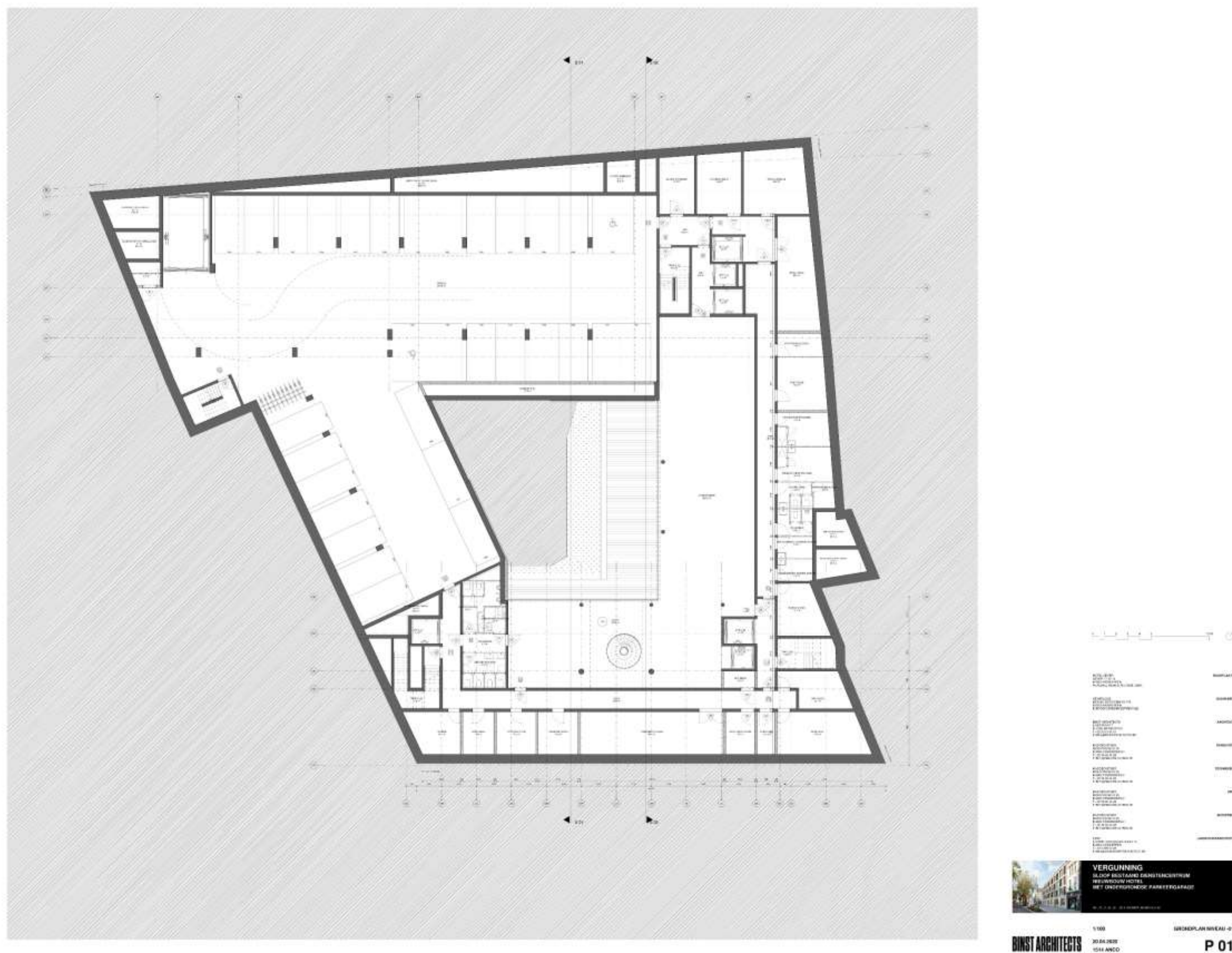
Figuur 11: Kelderplan van het Rust- en Verzorgingstehuis Fase 2 bij Oever (Architect E. Schoonbaert)

Figuur 12: Kelderplan van het Rust- en Verzorgingstehuis Fase 2 bij Scheldeken (Architect E. Schoonbaert)

Figuur 13: Snede van de nieuwe toestand (Binst Architects)

Figuur 14: Grondplan van niveau -1 van de nieuwe toestand (Binst Architects)

Figuur 15: Grondplan van niveau -0,5 van de nieuwe toestand (Binst Architects)

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een hoge densiteit aan bebouwing in het verleden en vooral een lange geschiedenis van bebouwing kent. Daarom heeft het bureauonderzoek als bijkomend doel de evolutie van de historische bebouwing te kennen. Daarvoor wordt bijzondere aandacht besteed aan het onderzoek van archieven.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. De volgende kaarten worden weergegeven: het plan van Antwerpen van Cock (1557), het plan van Bononiensis (1565), de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), het Primitief Kadasterplan uit 1830-1834, het plan van Losson (1846), de plattegrond van Antwerpen door Vuillaume (1853-1873), het Plan géométrique parcellaire et de nivellement de la ville d'Anvers et de communes limitrophes (1887) en de Brandverzekeringskaart van Gervais uit 1898. Deze historische kaarten gaan vooraf aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

Verder werd het Stadsarchief Antwerpen geraadpleegd op <https://felixarchief.antwerpen.be>. Ook de archeologische dienst van de stad Antwerpen werd geraadpleegd.

2.4 Assessmentrapport

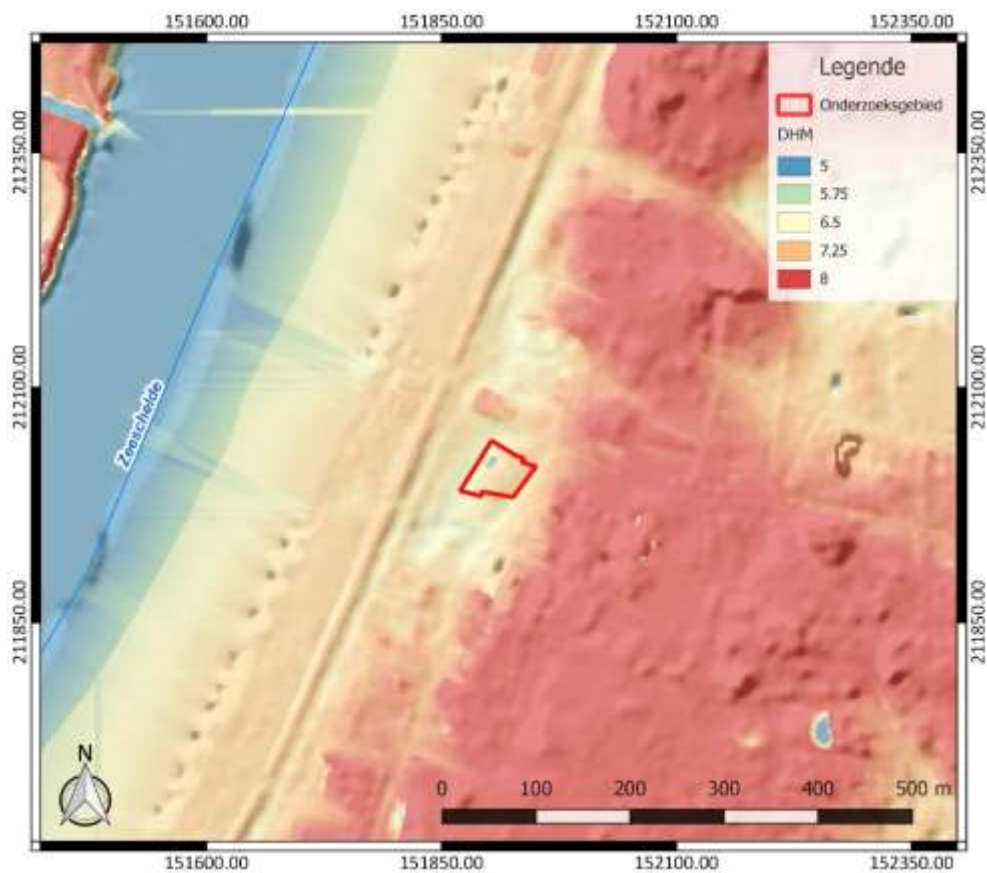
2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

Het onderzoeksgebied ligt binnen de historische stadskern van Antwerpen, op ca. 400 m van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Het terrein is afgebakend door Oever in het oosten en Scheldeken in het westen. In het noorden ligt de Sint-Jansvliet en in het zuiden Steegsken (Figuur 17). Het terrein behoort volgens het Gewestplan tot woongebieden met cultureel, historische en/of esthetische waarde.

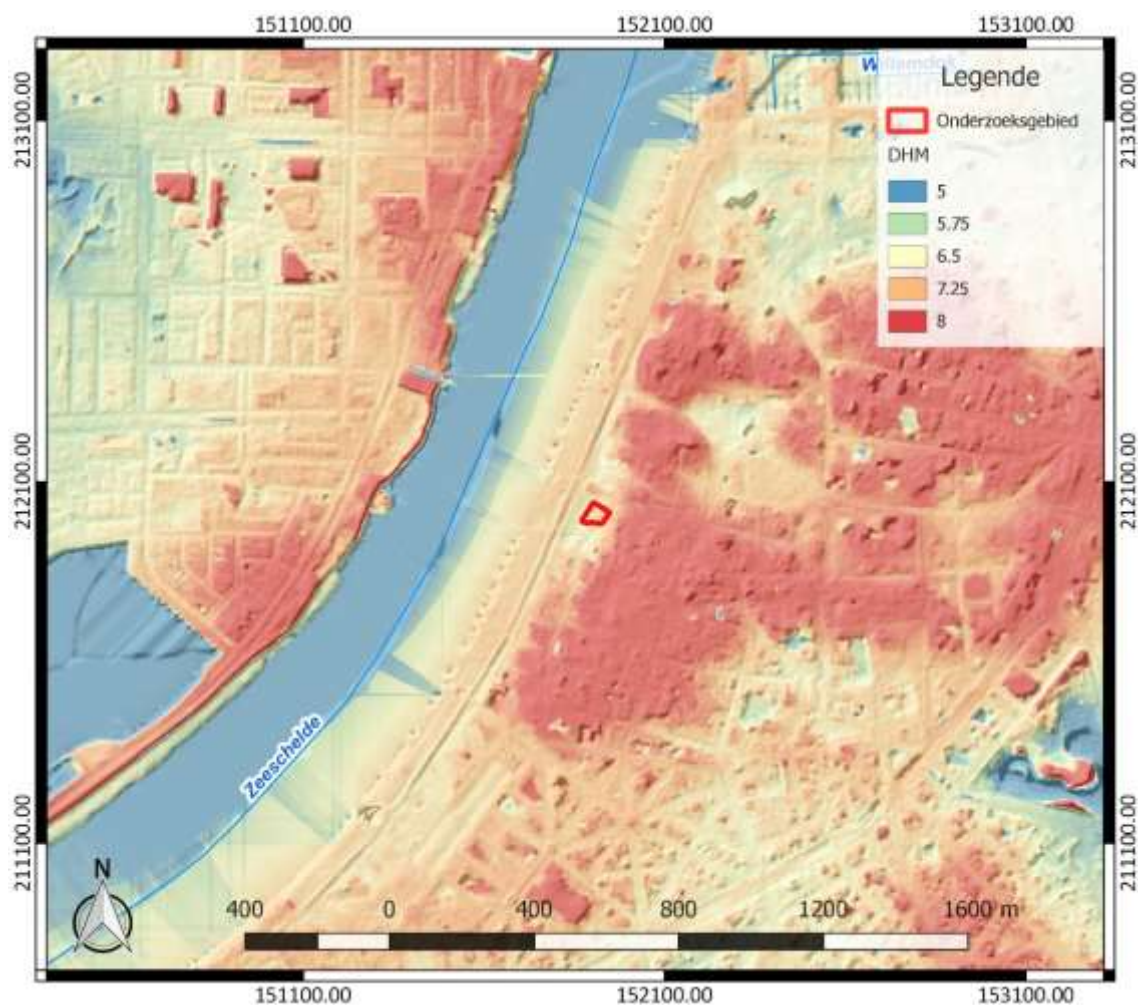
Hydrografisch behoort het tot het Beneden-Scheldebekken. Het onderzoeksgebied bevindt zich op 170 m afstand ten oosten van de Schelde, de belangrijkste waterloop voor Antwerpen (Figuur 19). Andere waterlopen bevinden zich al op vrij grote afstand van het onderzoeksgebied.

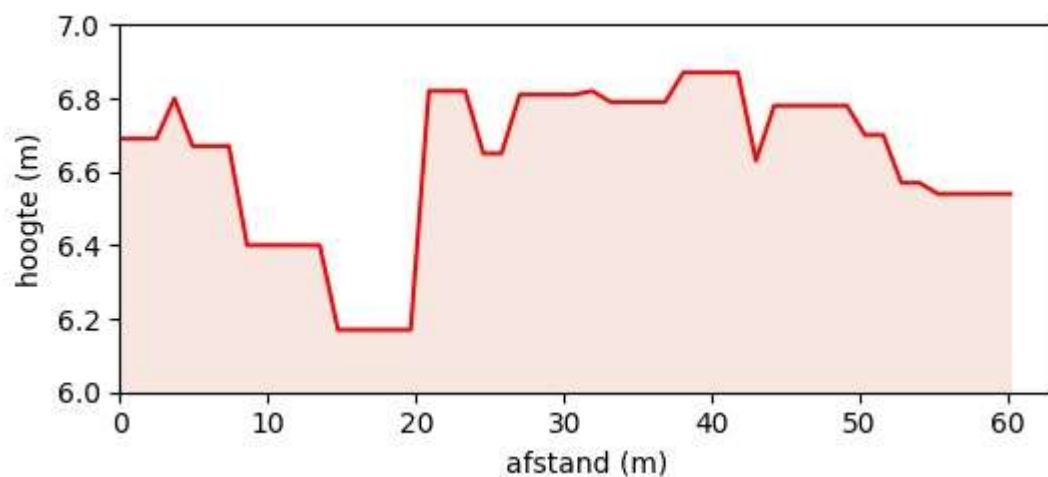
Figuur 17: Luchtfoto van 2018 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

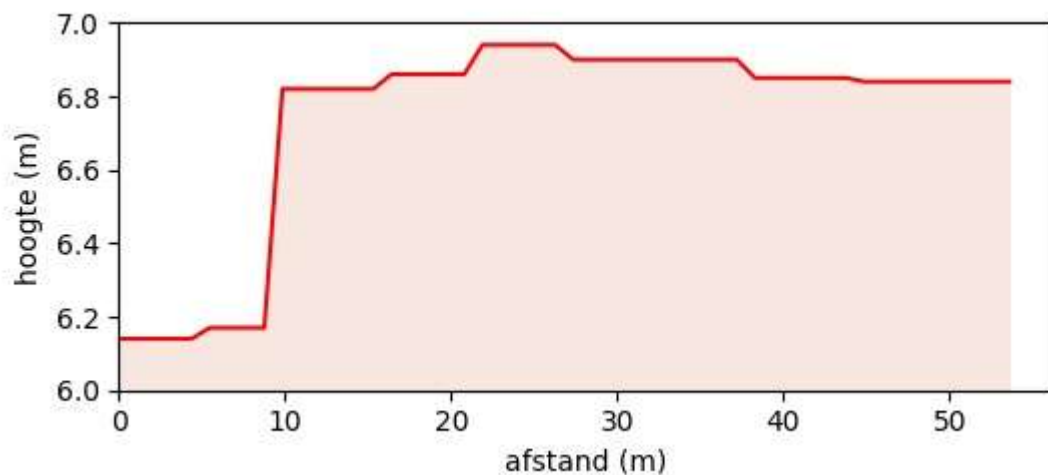
Figuur 18: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

Figuur 19: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 20: Hoogteverloop van noordoost naar zuidwest over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Figuur 21: Hoogteverloop van noordwest naar zuidoost over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Geomorfologisch wordt Antwerpen bepaald door de polders in het noorden, de Kempen in het noordoosten en het Land van Boom in het zuidoosten en het zuiden. De sterke verstedelijking en uitbreiding van de haven hebben er echter voor gezorgd dat er van het oorspronkelijke landschap in bepaalde zones weinig bewaard is.⁵ Het poldergebied is een zeer vlak gebied, gelegen op een hoogte van 1 tot 4 m TAW. In de vlakte komen beperkte hoogteverschillen voor. Naar het zuiden toe is het reliëf meer uitgesproken. Ten zuiden van Antwerpen ligt de Boomse Cuesta, waarvan de noord- tot noordoostelijke flank zwakhellend is. Op de cuesta worden hoogtes bereikt tot 31 m. Naar het noorden toe daalt de topografie tot een hoogte van 15 tot 20 m op de rechteroever van de Schelde.

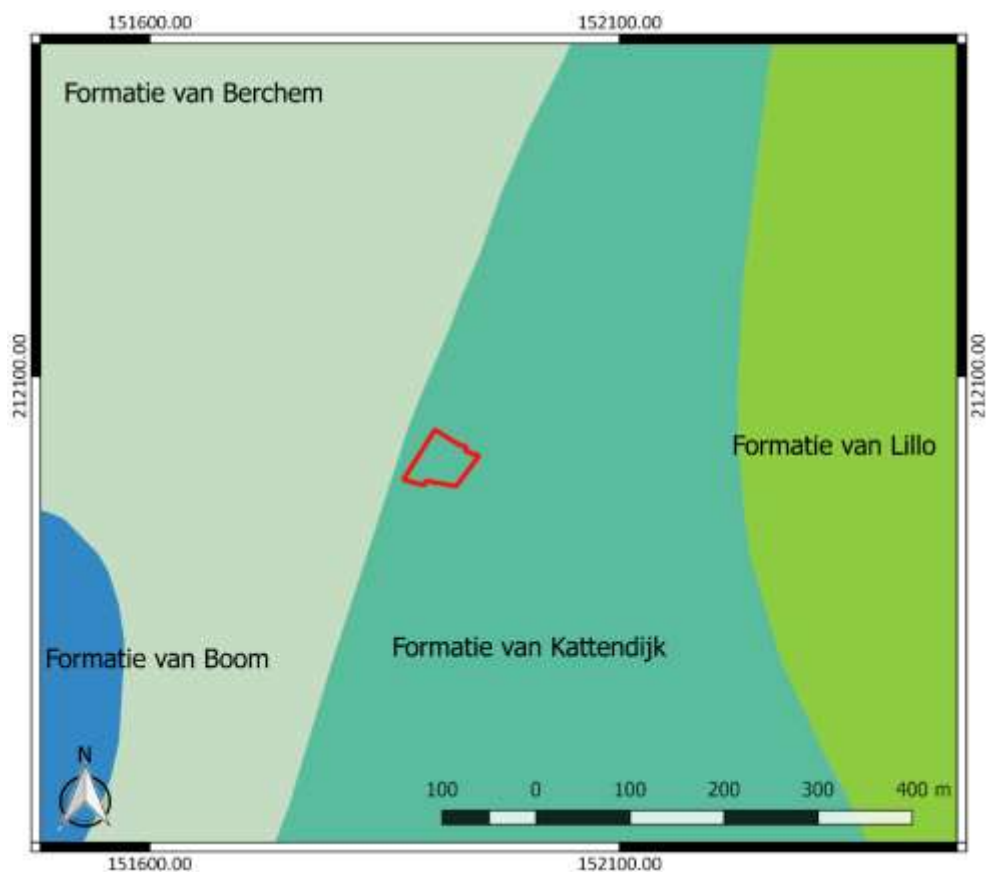
Vervolgens verdwijnt de rug ten noorden van Hoboken. De Boomse Cuesta wordt doorbroken door het doorbraakdal van Hoboken, een dal dat op de rechteroever van de Schelde in de cuesta is ingeschuurd. In het noordoosten van Antwerpen bevindt zich de zuidwestelijke rand van de Antwerpse Kempen. Hier komt een gemiddelde hoogte van 10 m TAW voor.⁶ Het onderzoeksgebied bevindt zich in het centrum van Antwerpen en is vrij vlak (Figuur 18), met hoogtes tussen ca. 6,2 tot 6,8 m TAW (Figuur 20 en Figuur 21).

De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied (Figuur 22) bestaat uit de Formatie van Kattendijk. Deze ondergrond bevat groengrijs tot grijs fijn zand, is glauconiethoudend en is plaatselijk kleihoudend. Ten oosten ligt de Formatie van Lillo met groen tot grijsbruin fijn zand. Het is weinig glauconiethoudend en bevat schelpen aan de basis. Ten westen ligt eerst de Formatie van Berchem. Het bestaat uit donkergroen tot zwart zand, is sterk glauconiethoudend, bevat plaatselijk schelpen en is onderaan kleihoudend. Daarna volgt de Formatie van Boom, dat bestaat uit zwartgrijze klei, die silthoudend is en die veel organisch materiaal bevat.⁷

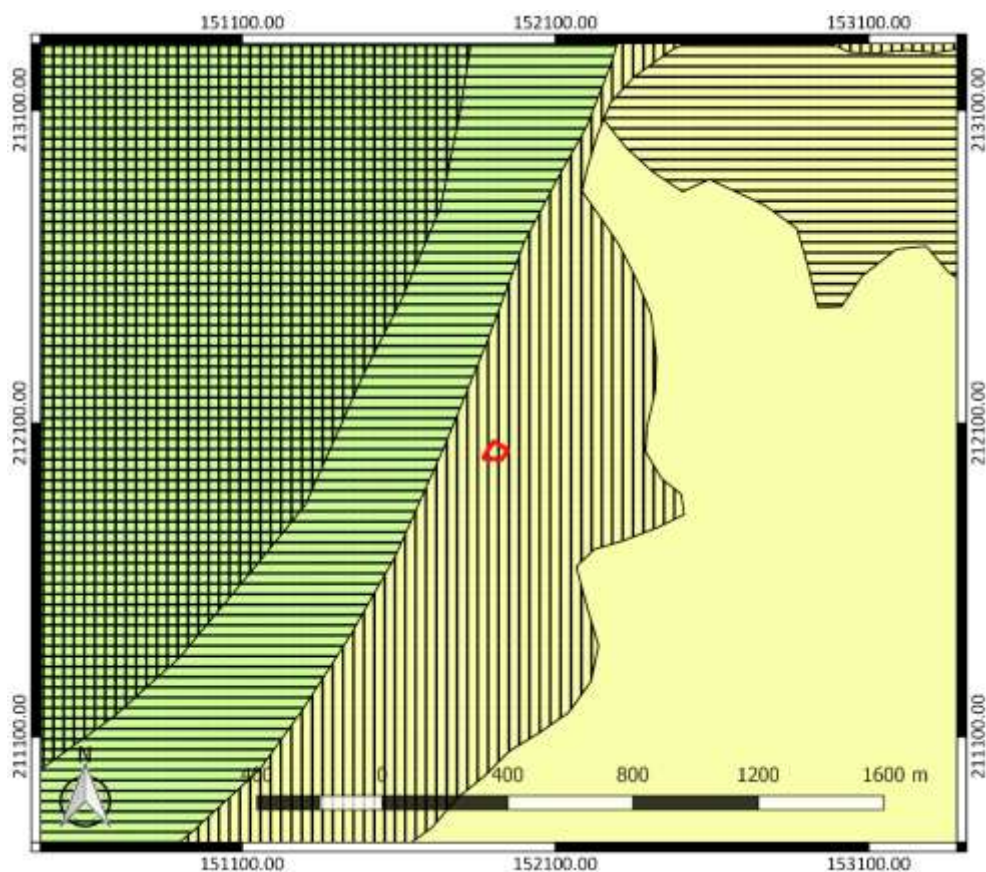
⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Antwerpen [online], <https://id.erfgoed.net/themas/13182> (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

⁶ Adams *et al.* 2002, 6-9

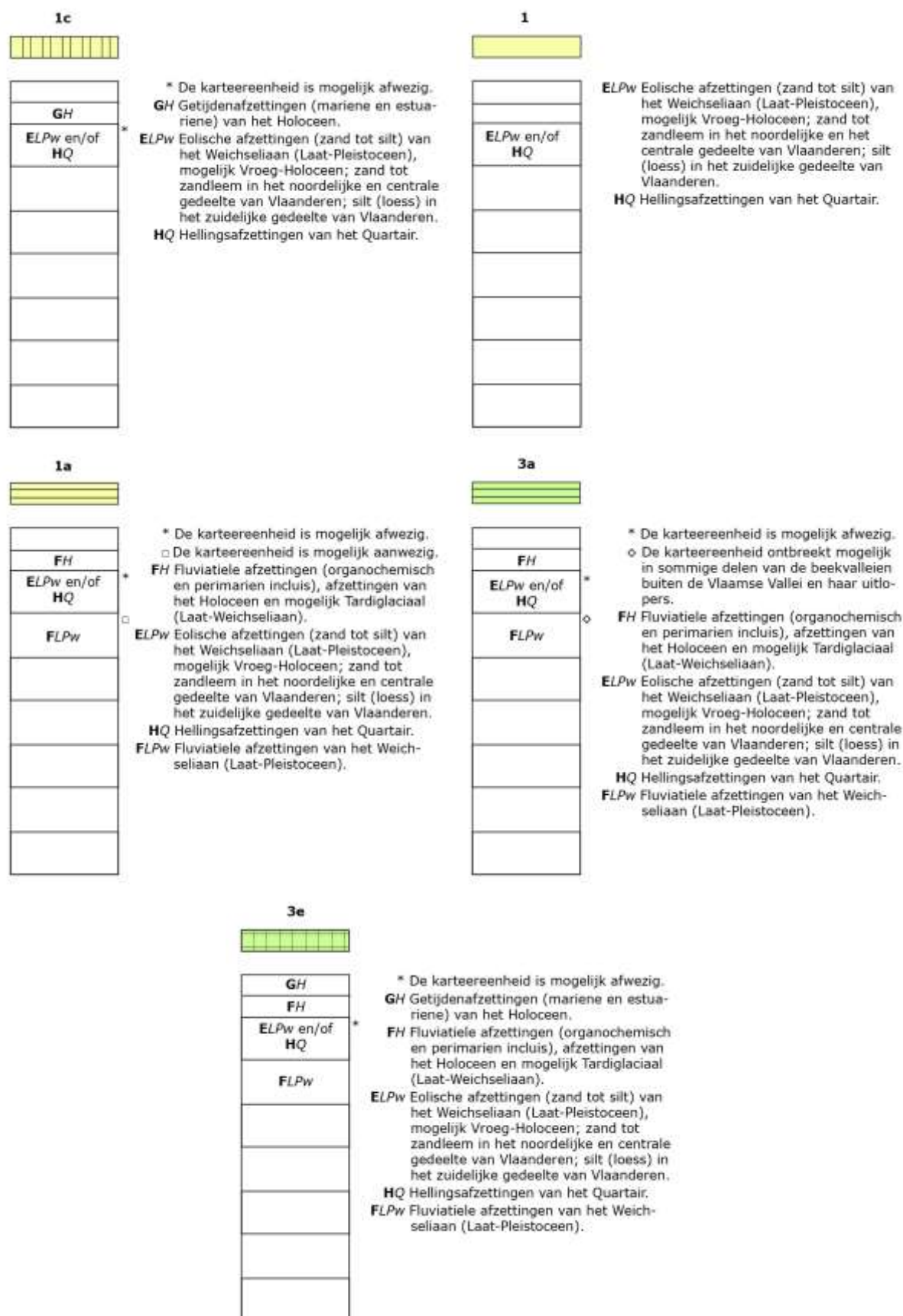
⁷ www.geopunt.be/kaart

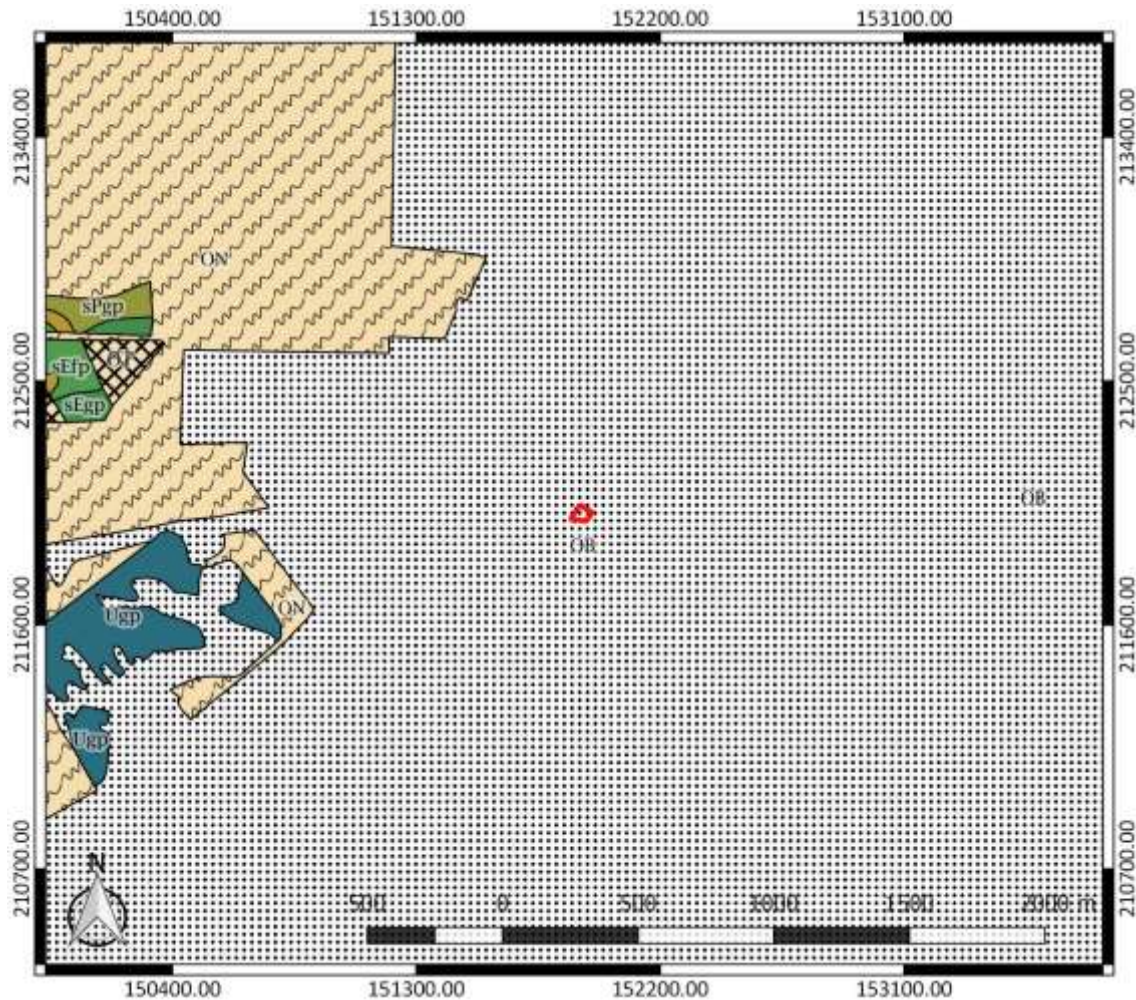
Figuur 22: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 23: Quartairgeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 24: Legende bij de quartairgeologische kaart (www.geopunt.be)

De quartairgeologische kaart (Figuur 23) geeft aan dat in het onderzoeksgebied (marine en estuariene) getijdenafzettingen van het Holocene boven op de Pleistocene sequentie voorkomen (1c). Ten oosten van het onderzoeksgebied bevinden zich boven deze afzettingen jongere getijdenafzettingen van het Holocene (1). In het westen zijn er Holocene en/of Tardiglaciale fluviatiele afzettingen boven op de Pleistocene sequentie (3a) te verwachten.⁸

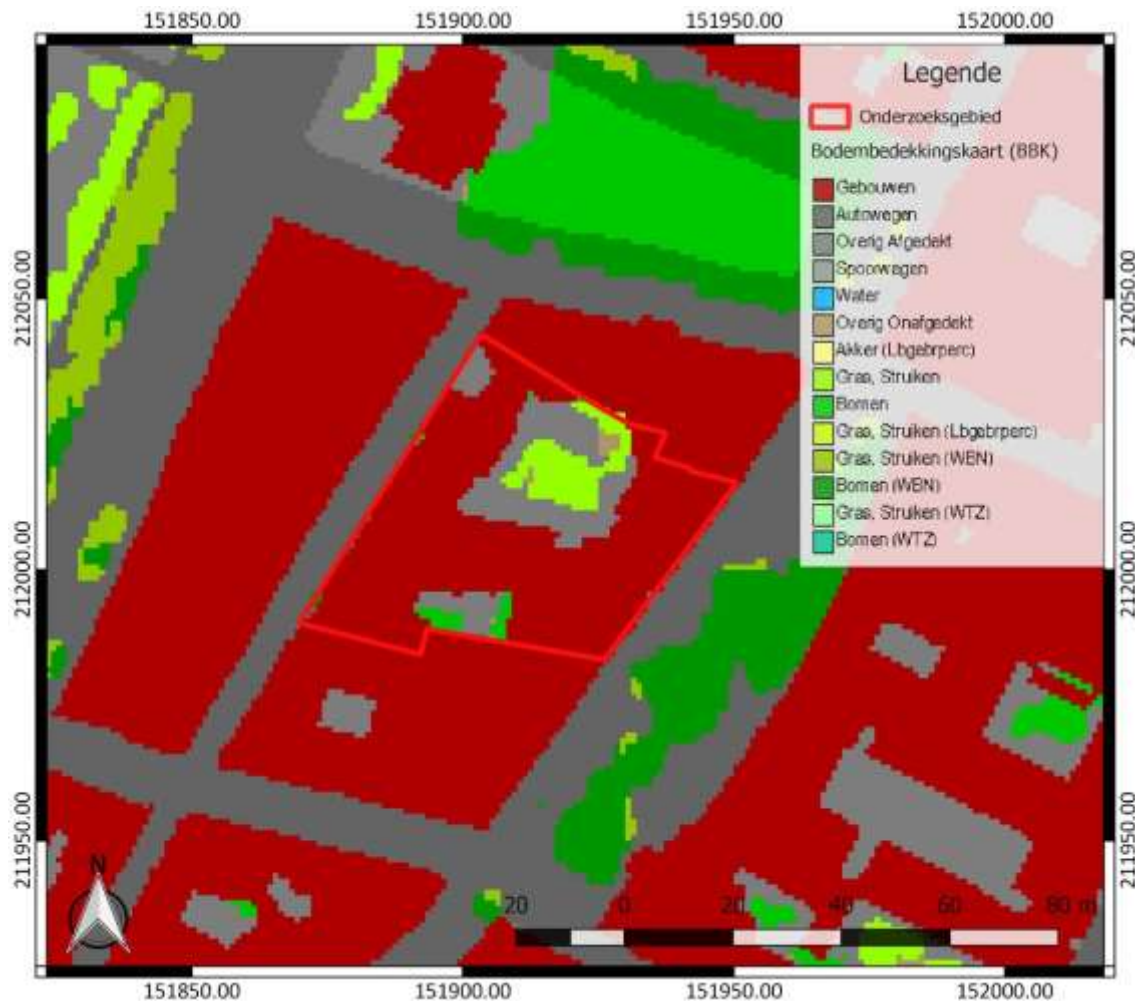

Figuur 25: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De bodemkaart (Figuur 25) geeft aan dat het plangebied in bebouwde zones (OB) ligt.⁹ Op de bodemgebruikskaart wordt het perceel gekarteerd als gebouwen en overig afgedekt. Een klein deel van de binnentuin is ingenomen door gras en struiken (Figuur 26) en dat stemt overeen met de recente luchtfoto (Figuur 17).

⁸ www.geopunt.be/kaart

⁹ www.geopunt.be/kaart

Figuur 26: Bodemgebruikskartaal met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

De stad Antwerpen groeide rond een burcht uit de 9de eeuw, die gelegen was op de rechteroever van de Schelde. Vanaf de 16de eeuw werd de historische stadskern begrensd door de Spaanse vesten, die het tracé van de huidige leien bepaald hebben. Hierbij werd zo goed als heel de "Vrijheid van Antwerpen" binnen de stadsmuren ingelijfd. In 1860-1865 werd een nieuwe verdedigingsgordel opgericht, naar het ontwerp van H. Brialmont. Deze liep van de nieuwe Noordercitadel aan de Schelde door Borgerhout en Berchem tot aan het Zuidkasteel uit 1567. Dit tracé stemt overeen met de latere Kleine Ring. Met deze uitbreiding werd de oppervlakte van de binnenstad verzesvoudigd.¹⁰

Het projectgebied ligt binnen het Sint-Andrieskwartier; een buurt die op het einde van de 15de eeuw begrensd was door de Steenhoudersvest (noorden), de Boeksteeg (huidige Nationalestraat, oosten) de Vliersteeg (huidige Lange Vlierstraat, zuiden) en de Lange Ridderstraat (westen). De bebouwing beperkte zich toen tot een smalle strook langsheen deze verkeersassen. Dat was ook het geval met de aangrenzende zone gelegen tussen de Boeksteeg (westen), de Steenhoudersvest (noorden) de Kammenstraat, de Bredestraat en de Begijnenstraat (oosten) en de Sint-Rochusstraat (zuiden). De buurt is ongeordend ontstaan en kent daardoor een hoogst onregelmatige patroon met pleintjes en kronkelige straten. Tussen 1513 en 1550 werden de volgende verkeersaders aangelegd: in 1513 de Augustijnenstraat, in 1514 de Sint-Jansstraat (huidige Aalmoezeniersstraat), in 1527 de

¹⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Antwerpen - 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding [online], <https://id.erfgoed.net/themas/14755> (geraadpleegd op 21 oktober 2019)

Steenbergstraat, in 1528 de Waai- en Sint-Andriesstraat, in 1543 de Bogaerde- en de Schoytestraat, in 1544 de Beuckelaerstraat (thans bestaande uit twee delen: de Rijke Beuckelaeren de Franckenstraat) en in 1550 ten slotte de Happaert- en de Sleutelstraat. In totaal werden in deze wijk niet minder dan tien nieuwe verbindingswegen getrokken. Markten en pleinen kwamen niet tot stand. Er werden evenmin openbare gebouwen opgericht. Elke grondheer verkavelde zijn terreinen naar eigen goeddunken. Wie een nieuwe straat wenste te openen, bekwam daartoe blijkbaar zonder moeilijkheden de toelating van het stadsbestuur. Coördinatie tussen de eigenaren was onbestaande. Het eindresultaat was een verward netwerk van straten en stegen. Het feit dat de oude bidplaats der augustijnernonniken in 1529 tot parochiekerk werd ingericht, wijst op een sterk toegenomen bevolking. De demografische expansie zette zich in het tweede kwart van de 16de eeuw door. Er werden toen in het Sint-Andrieskwartier minstens driehonderd huizen bijgebouwd en uit hun lage verkoopprijs, de geringe oppervlakte en de beperkte accommodatie blijkt duidelijk dat ze vooral bestemd waren voor weinig kapitaalcrachtige personen.¹¹

Het projectgebied ligt tussen Oever en Scheldeken. Met de naam Klein Scheldeken of Schelleke werd lange tijd zowel het hele kwartier als de straat aangeduid. Het zuidelijke deel van de straat heette tijdelijk "Blauwe Boter", modo "Blauwe Boterhamstraat" (vermeldingen in het laatste kwart van de 17de eeuw, 18de eeuw en de eerste helft van de 19de eeuw). Tijdens de Franse overheersing heette de hele straat "Wagenstraat". In 1856 komt de naam Schelleke terug in zwang. In 1870 werd ze officieel vervangen door Scheldeken. Het is een licht gebogen straatje met onregelmatige kroonlijsthoogte. De oostzijde wordt beheerst door de bakstenen achtergevel van het franciskanerklooster (Oever 12). Verder staan er kleine huizen, te dateren rond 1900. Enkele hebben een oudere kern, teruggaand tot de tweede helft van de 16de eeuw tot de eerste helft van de 17de eeuw.¹² De benaming Oever zou op een landinwaartse verschuiving van de Schelde duiden, waardoor een nieuwe oever ontstond. Oever wordt voor het eerst vermeld in 1382 en kreeg andere benamingen als "buyten Sinte Janspoorte" en "Vlystrate". Het is een ellipsvormige plaats met middenberm, beplant met linden, platanen en zitbanken. Rondom staan verschillende aangepaste woningen met oudere kernen uit de 17de en de 18de eeuw. De westzijde van nummers 2 tot 12 bestaat uit een homogene rij bepleisterde lijstgevels.¹³

Het neoclassicistisch burgerhuis (ID 5625) op Oever 10 is gesloopt in 1981 voor de bouw van het Rust- en Verzorgingstehuis. Het had vier traveeën en twee bouwlagen onder een zadeldak. Het huis had een bepleisterde en beschilderde lijstgevel op een geprofileerde sokkel uit blauwe hardsteen, eenvoudig geordonneerd met pui- en kroonlijst; rechthoekige vensters in vlakke omlijsting, op de hoofdverdieping verrijkt met doorgetrokken balustrades en een rondboogpoort in geprofileerde omlijsting van natuursteen.¹⁴

¹¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Antwerpen - Stadsuitbreiding tot aan de 16de-eeuwse Spaanse Vesten [online], <https://id.erfgoed.net/themas/14754> (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

¹² Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Scheldeken [online], <https://id.erfgoed.net/themas/11245> (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

¹³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Oever [online], <https://id.erfgoed.net/themas/11215> (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

¹⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Neoclassicistisch burgerhuis [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/5625> (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

Figuur 27: Het verdwenen neoclassicistisch burgerhuis Oever 10 (<https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/140718>)

Figuur 28: De verdwenen kerk van het Minderbroedersklooster bij Oever 14 (<https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/140719>)

Voor de bouw van datzelfde rusthuis werd ook het Minderbroedersklooster en de bijhorende kerk aan Oever 14 gesloopt. De Minderbroeders, waarvan de kloosterlingen behoorden tot de orde der minderbroeders of franciscanen, hadden oorspronkelijk een klooster in de Antwerpse Mutsaardstraat dat was opgericht in 1451 toen ze de stadseigendom 'Het Raemvelt' én gronden van verschillende weldoeners kregen. Ze bouwden er een klooster met kerk en kerkhof. In 1797 wordt het klooster door de Fransen opgeheven en worden de kunstschaten geroofd. Napoleon Bonaparte droeg de leegstaande kloostergebouwen in 1809 over aan de Stad Antwerpen met de opdracht er een Academie en Museum voor Schone Kunsten in onder te brengen. Sinds 1810 is de Antwerpse Koninklijke Academie voor Schone Kunsten er gevestigd.¹⁵

Figuur 29: Zicht op het Minderbroedersklooster in de Mutsaardstraat naar Reynier Blokhuisen, 1727 – 1734 (Collectie Rijksmuseum Amsterdam - RP-P-AO-17-32-6)

De Minderbroeders kwamen echter in 1855 terug naar Antwerpen. 58 jaar nadat ze door de Franse bewindvoerders uit Antwerpen waren verdreven, vestigden ze zich opnieuw in het Antwerpse Oud-Refugiehuis van de abdij van Sint-Bernardus. In 1877 werd het klooster (ID 5626) gerenoveerd en uitgebreid. De kerk werd in 1880 voltooid. Door de ligging bij de haven was het klooster een geliefde uitvalsbasis voor missionarissen.¹⁶ De neogotische zaalkerk heeft een onregelmatige plattegrond, te wijten aan de ligging van de kavel ten opzichte van de rooilijn. Het koor was georiënteerd naar het westen. Het gebouw had een leien zadeldak en een opengewerkte naaldspitstoren. Langs alle zijden was het omgeven door lijstgevels van bak- en zandsteen op arduinen plint. Het had ook een markerende rij steigersgaten boven spitsboogvensters in geprofileerde zandstenen omlijsting en met hooggotisch maaswerk, een hoog spitsboogportaal in de oostgevel in omlijsting van natuursteen en een korfboogdeur waarboven nis met Sint-Franciscusbeeld door Mertens, geplaatst in 1872. Het interieur had een kruisribgewelf op bundelpijlers met sokkel van arduin en Corinthische kapitelen. Het

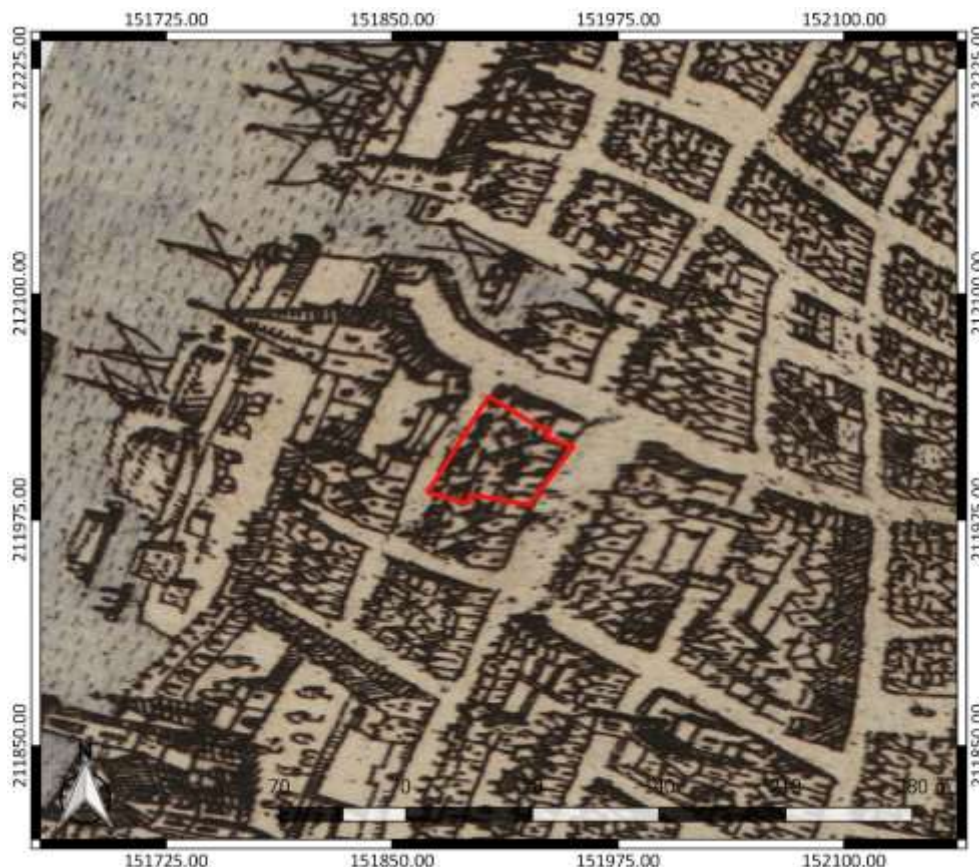
¹⁵ [https://nl.wikipedia.org/wiki/Minderbroedersklooster_\(Antwerpen\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Minderbroedersklooster_(Antwerpen)), (geraadpleegd op 22 oktober 2019)

¹⁶ http://www.odis.be/lnk/OR_20924 (geraadpleegd op 22 oktober 2019)

meubilair was neogotisch met stukken van onder meer Jan Gerrits (hoogaltaar) en Frans De Vriendt (Madonna met kind en communiebank).¹⁷ In 1977 werd het klooster verkocht aan Caritas Antwerpen. Het complex werd in 1981 afgebroken en vervangen door het verzorgingstehuis dat er nu staat. De paters verhuisden naar een klein klooster op Oever 10 dat naast de nieuwbouw van Caritas werd opgetrokken.¹⁸

Historische kaarten geven verder een overzicht van de bebouwing sinds het midden van de 16de eeuw. Met het plan van Antwerpen door H. Cock uit 1557 is er een eerste zicht op de drukke Sint-Andrieswijk en de havenactiviteiten aan de Schelde (Figuur 30). Oever is op de kaart al een plein, waar aan beide zijden al heel wat bebouwing met eerder kleine huizen aanwezig lijkt te zijn. Ten noorden ligt de Sint-Jansvliet en ten zuiden is de Sint-Michielsabdij duidelijk zichtbaar. Het plan van Antwerpen van Virgilius Bononiensis uit 1565 (Figuur 31) situeert het onderzoeksgebied ook in een dicht bebouwd bouwblok met verschillende woningen binnen de grenzen van het terrein.

De Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is weinig informatief. Het plangebied is slechts rudimentair als bebouwd gebied weergegeven (Figuur 32).

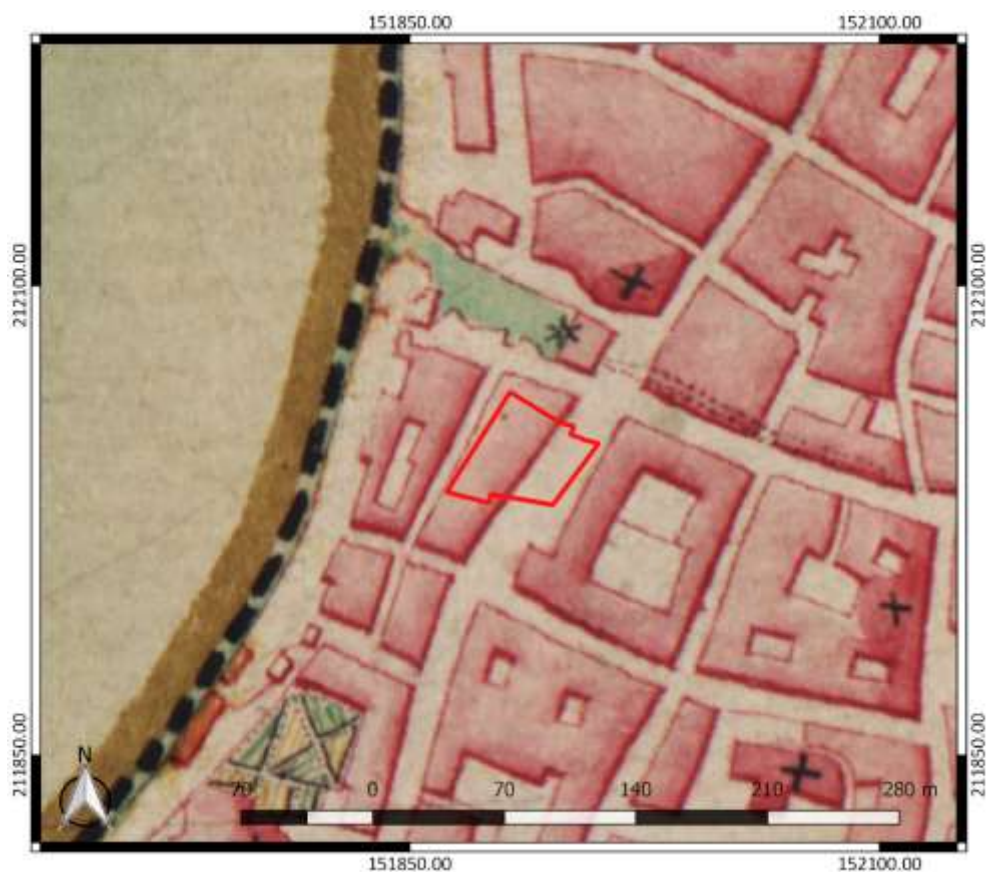
Figuur 30: Plan van Antwerpen van Cock uit 1557 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

¹⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Kloosterkerk der paters franciscanen of recolletten [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/5626> (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

¹⁸ http://www.odis.be/lnk/OR_20924 (geraadpleegd op 22 oktober 2019)

Figuur 31: Plan van Antwerpen van Bononiensis uit 1565 met aanduiding van het onderzoeksgebied (Stad Antwerpen, Collectie Museum Plantin-Moretus via DAMS Antwerpen)

Figuur 32: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 33: Detail van het Primitief Kadaster uit 1830-1834 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Op het Primitief Kadasterplan uit 1830-1834 (Figuur 33) zijn de gebouwen meer in detail weergegeven. De kaart toont verschillende bouwvolumes rond een centrale binnentuin. In het noordwesten van het terrein is een groot bouwvolume aanwezig, maar dit is pas na 1800 aangelegd. Het gevelplan uit ca. 1800 toont ons dat er in die periode verschillende eigenaars waren:

Schelleken (Rue de la petite pelle) nummers:

- 2383: De Greef (veuve) > wijkboek reeks 2 f°356 v°, geen naam
- 2384: De Backer (veuve) > wijkboek reeks 2 f°354, Eerste Ganck
- 2385: De Craein J.
- 2386: vandeklerk J.B.
- 2387: Monteyremar C.
- 2388: Raelens F.

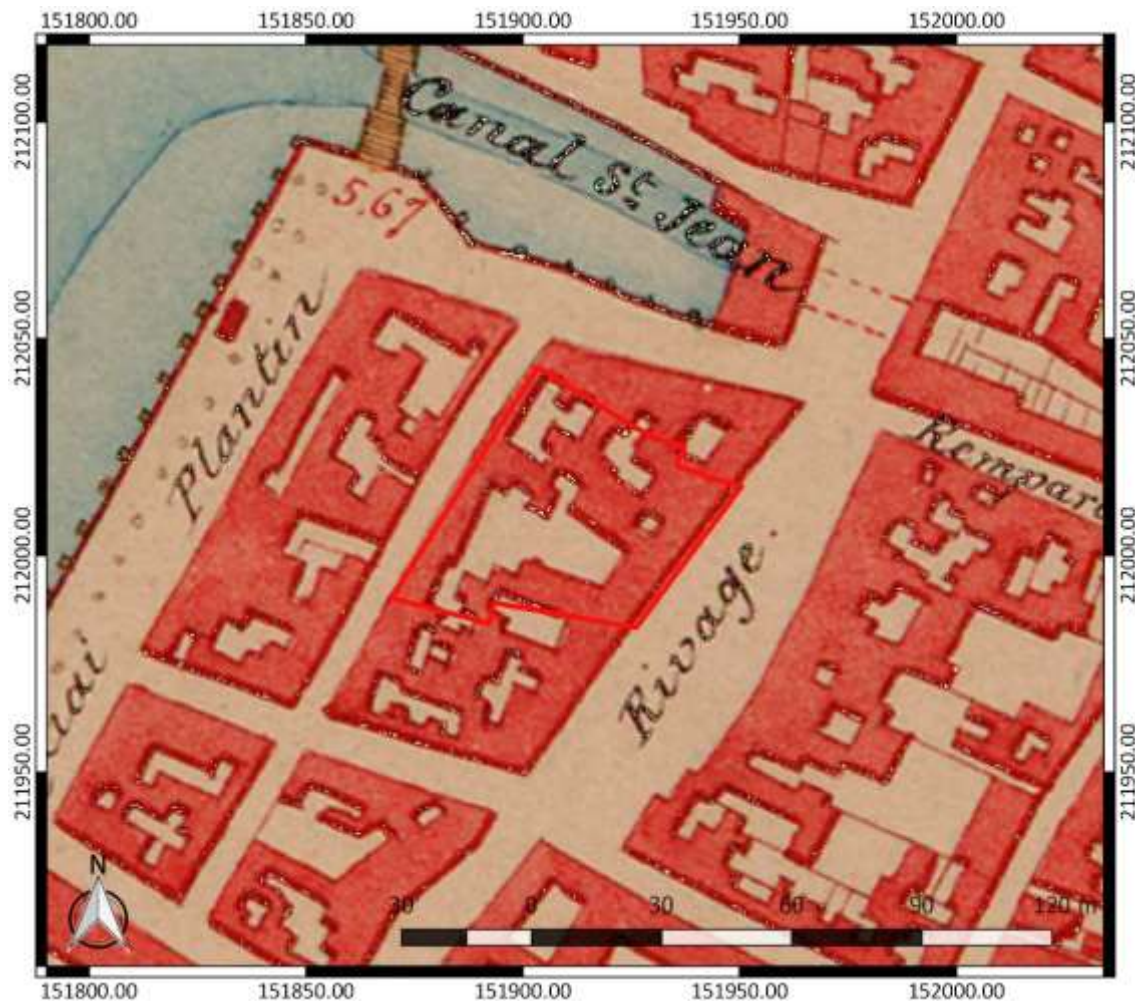
Oever (Le Rivage) nummers:

- 2366: Ogez
- 2367: Domaines
- 2368: Nagels C.
- 2369: Roosens (veuve) > wijkboek reeks 2 f°31, Gulden Hooft
- 2370: Ruysels F.

Op het Plan van Losson (1846) is Oever aangegeven als Rivage, terwijl Schelleken nu Scheldeken heet (Figuur 34). We zien opnieuw een gebouw met verschillende vleugels rond een binnentuin. Er lijkt nog geen sprake te zijn van een grote kerk zoals de Minderbroeders die in 1880 inwijdden. De plattegrond van Antwerpen door Vuillaume (1853-1873), bijgenaamd “Le Beau plan” of “Schoon plan”, geeft een gelijkaardige situatie weer (Figuur 35).

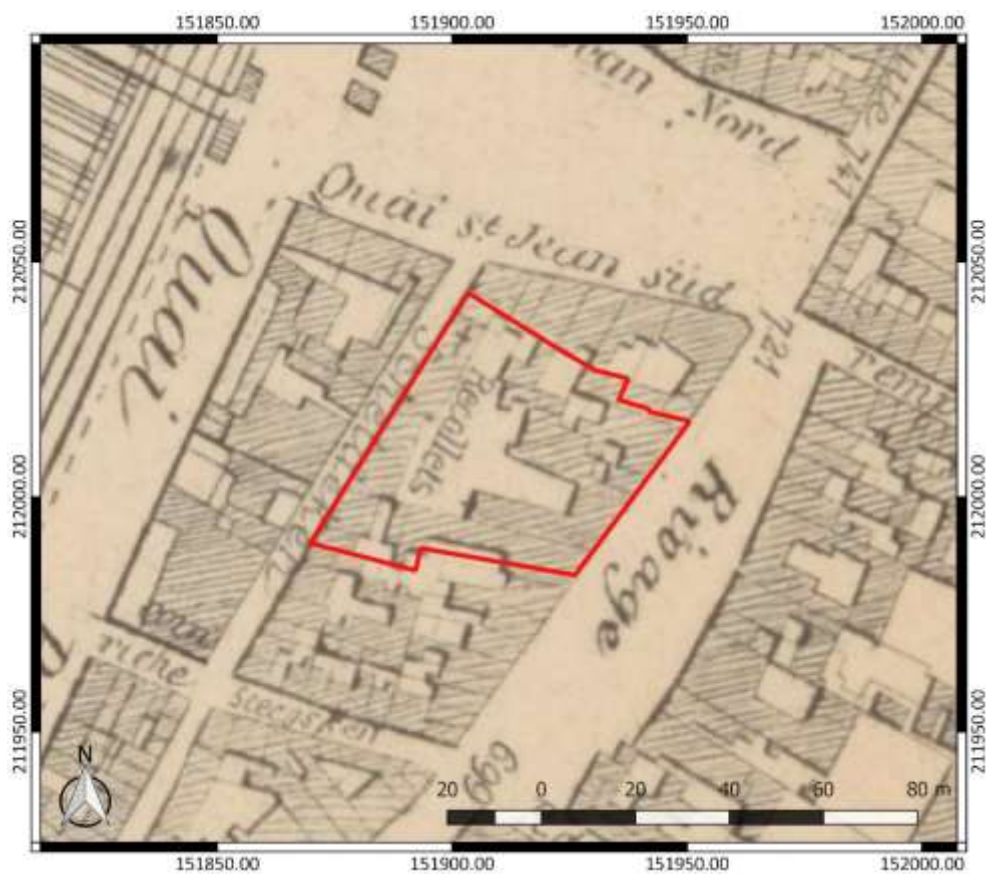
Figuur 34: Plan van Losson uit 1846 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#8815)

Figuur 35: Plattegrond van Antwerpen door Vuillaume uit 1853-1873 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#487)

Op het plan géométrique parcellaire et de nivellement de la ville d'Anvers et de communes limitrophes uit 1887, is de kerk van de Minderbroeders nog niet weergegeven, hoewel die toen reeds ingewijd was (Figuur 36). Op de westelijke vleugel van het klooster is wel een kruis te zien, wat kan verwijzen naar een oudere kapel die in de oorspronkelijke refuge aanwezig was. In de binnentuin van het klooster prijkt nu wel "Récollets", verwijzend naar de Paters Minderbroeders die er inmiddels ingetrokken waren.

De situatie lijkt aangepast op de Brandverzekeringskaart uit 1898. Daarop staat wel een groot gebouw met de aanduiding "Eglise et Couvent des Récollets" (Figuur 37). De verschillende vleugels van het klooster en de kerk liggen rond een binnentuin. Deze kaart lijkt het best overeen te stemmen met de situatieschets die opgemaakt is in 1981.

Figuur 36: Plan géométrique parcellaire et de nivellement de la ville d'Anvers et de communes limitrophes uit 1887, met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 37: Brandverzekeringskaart van Gervais uit 1898 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#3401)

Figuur 38: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

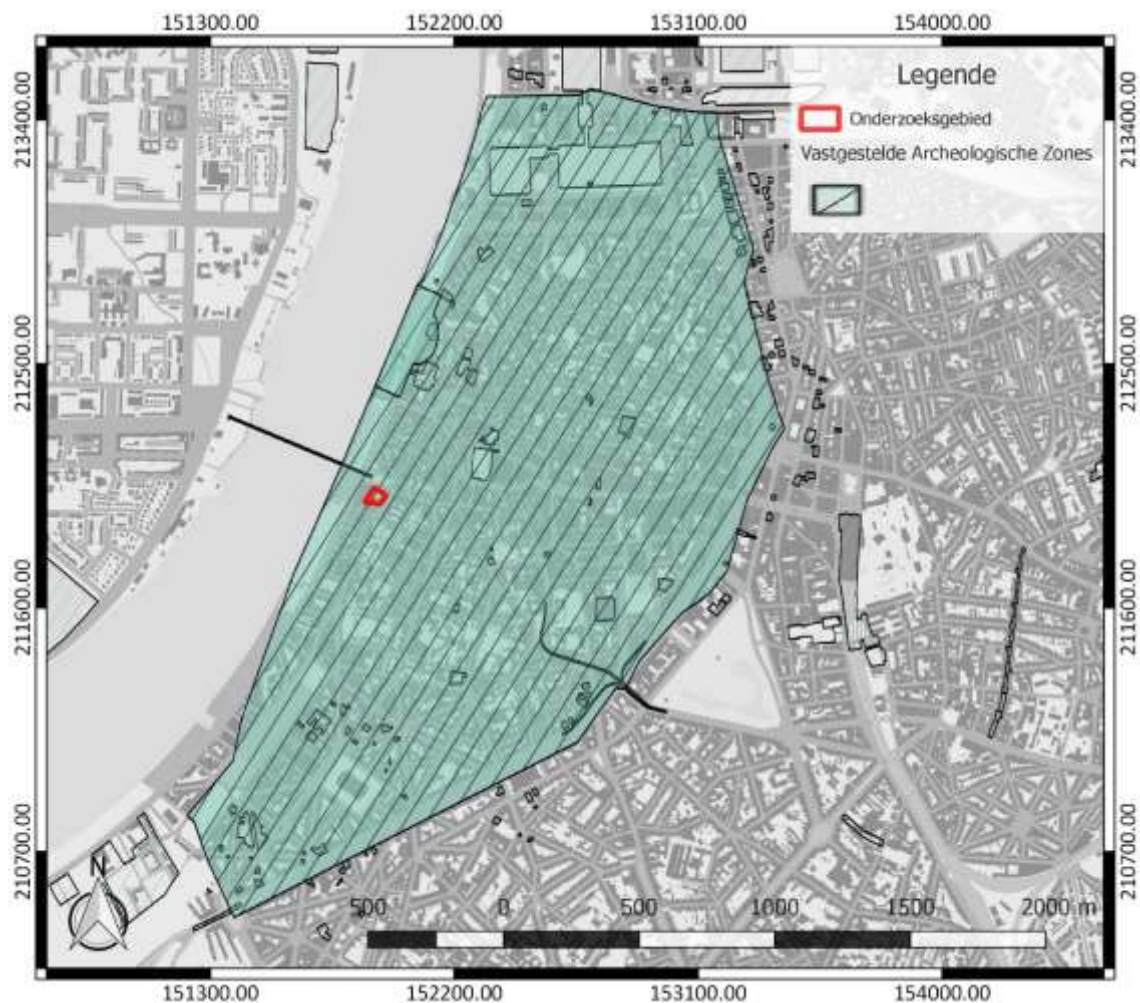

Figuur 39: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De volgende bronnen zijn een stuk jonger, maar dit vormt geen probleem gezien de eerder stabiele situatie tot 1981. Op de eerder vage luchtfoto uit 1971 zijn de kerk en het klooster enigszins herkenbaar (Figuur 38). Op de luchtfoto genomen tussen 1979 en 1990 is het nieuwe blok te zien (Figuur 39). De sloop van het klooster en de kerk en de bouw van het Rust- en Verzorgingstehuis zijn dan al voltrokken. Het beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 17).

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

Het onderzoeksgebied ligt binnen een vastgestelde archeologische zone: de Historische stadskern van Antwerpen (Figuur 40).¹⁹

Figuur 40: Overzichtskartaal van de vastgestelde archeologische zones met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 41). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

¹⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2019: Historische stadskern van Antwerpen [online], <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/11874> (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

De dichtstbijzijnde vindplaats situeert zich op korte afstand ten oosten van het onderzoeksterrein, ter hoogte van Oever (CAI ID 216319). Historische bronnen vermelden dat er tijdens de late middeleeuwen activiteiten van scheepsbouw plaatsvonden. De omgeving was dichtbebouwd vanaf de late middeleeuwen. Tijdens rioleringswerken werd onverwacht historisch metselwerk en aardewerk aangetroffen. Het metselwerk is afkomstig van funderingen en van een (wellicht 15de-eeuwse) waterput. Voorheen werd aangenomen dat de rooilijn van Oever altijd zoals tegenwoordig het geval is, geweest is. Aan de hand van boringen werd de aanwezigheid van sterk geroerde pakketten van antropogene oorsprong vastgesteld. In de pakketten werd laatmiddeleeuws schervenmateriaal aangetroffen. De oorsprong van de pakketten is onbekend. Mogelijk betreft het stortlagen op een oudere depressie of oever in westelijke richting. Een muur doorsnijdt de lagen. De muurresten zijn op geen enkele cartografische bron te zien, wat op een datering vóór het midden van de 16de eeuw wijst. De aangetroffen en doorboorde pakketten zijn te situeren in de late middeleeuwen, in de 15de eeuw en/of vroeger. In totaal werden er een 500-tal 15de-eeuwse scherven uit kuilen en lagen gerecupereerd.²⁰

Figuur 41: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://geo.onroerendergoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

²⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 216319, Oever 5 (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

Oudere resten werden aangetroffen tussen Oever en de Korte Ridderstraat (CAI ID 100555), op korte afstand ten oosten. Hier kwam een kuil uit de vroege ijzertijd met fragmenten aardewerk, houtskool en verbrande leem aan het licht. De meeste sporen en vondsten die er werden gevonden, dateren echter uit de 15de eeuw.²¹

Op enkele locaties in de omgeving zijn ook resten uit de Romeinse tijd gevonden. Dit gebeurde onder meer op de hoek van de Kloosterstraat en de Muntstraat, op ca. 50 m ten zuiden van het onderzoeksterrein (CAI ID 156245). Het gaat om Gallo-Romeinse resten.²² In de Hoogstraat (CAI ID 155897), op iets grotere afstand ten noordoosten, werd een kuil uit de Romeinse tijd met keramiek blootgelegd. Er werden tevens lagen en vondsten uit de late middeleeuwen aangetroffen. Daarnaast werden er kelders uit de 16de eeuw vastgesteld.²³

Verder zijn er in de omgeving voornamelijk archeologische waarden uit de late middeleeuwen aanwezig. Op korte afstand ten noordoosten van het onderzoeksgebied bevond zich een 13de-eeuwse stadsvest (CAI ID 366176). Ten noordoosten was ook de 13de-eeuwse St. Jansbrug (CAI ID 366170) gesitueerd.²⁴ In de omgeving zijn ook enkele laatmiddeleeuwse stadspoorten te vermelden. Het gaat om de Houtwerfpoort (CAI ID 366182), de Scheldekespoort (CAI ID 366183) en de Hooipoort (CAI ID 366184) ten zuidwesten en de Maaigatpoort (CAI ID 366180) en het Sandersgat (CAI ID 366181) ten noordwesten. Deze stadspoorten werden opgetrokken in de 14de eeuw.²⁵

Ten zuiden van het onderzoeksgebied, ter hoogte van het huidige Munthof (CAI ID 100568), zou een Antwerps muntatelier aanwezig zijn geweest. Van de muntproductie bleef echter maar weinig tastbaars over. Er werden wel enkele middeleeuwse sporen aangetroffen, naast sporen uit de 20ste eeuw. Het gaat om stedelijke resten zoals muurresten en funderingen.²⁶

Verder zijn er in de Korte Ridderstraat (CAI ID 156166, CAI ID 156185 en CAI ID 156290), ten oosten en ten zuidoosten van het terrein, nog sporen uit de late middeleeuwen tevoorschijn gekomen. Tijdens een opgraving en werfcontrole op locatie CAI ID 156290 kwamen (afval)kuilen met een enorme hoeveelheid aardewerkscherven uit de 14de-15de eeuw aan het licht. Het gaat vermoedelijk om pottenbakkersafval. Er werden ook twee afvalputten uit de nieuwe tijd geregistreerd. Ook op vindplaats CAI ID 156166 werd vermoedelijk pottenbakkersafval gevonden tijdens graafwerken voor de uitbreiding van een kelder. Het gaat om een kuil met een kaarsenmakersbak en een grote hoeveelheid keramiek uit de 15de eeuw. Bij een werfcontrole op locatie CAI ID 156185 werden lagen met een vondstenconcentratie aardewerk uit de late middeleeuwen aangetroffen.²⁷

²¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 100555, Oever/Korte Ridderstraat (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

²² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156245, Kloosterstraat – Muntstraat (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

²³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 155897, Hoogstraat I (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

²⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366176, Stadsvest 1 (geraadpleegd op 23 oktober 2019); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366170, St. Jansbrug (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

²⁵ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366182, Houtwerfpoort (geraadpleegd op 23 oktober 2019); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366183, Scheldekespoort (geraadpleegd op 23 oktober 2019); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366184, Hooipoort (geraadpleegd op 23 oktober 2019); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366180, Maaigatpoort (geraadpleegd op 23 oktober 2019); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366181, Sandersgat (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

²⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 100568, Munthof (Muntplein, geraadpleegd op 23 oktober 2019)

²⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156166, Korte Ridderstraat I (geraadpleegd op 23 oktober 2019); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156185, Korte Ridderstraat II (geraadpleegd op 23 oktober 2019); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156290, Korte Ridderstraat III (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

In de Stoofstraat 14, ten noorden (CAI ID 156341), werden beerputten uit de 15de, 16de en 18de eeuw opgegraven. Er werden ook resten van huizen en van bestrating in handgehakte witte stenen uit de vroege 16de eeuw gevonden. Het vondstmateriaal bestond uit aardewerk van de 16de tot de 20ste eeuw.²⁸ Er bevinden zich verder nog resten uit de nieuwe tijd in de omgeving. Aan de Steenhouwersvest (CAI ID 156410), ten oosten van het onderzoeksgebied, werd in een kelder een pottenbakkersoven uit de tweede helft van de 16de eeuw gevonden. Ook werd er pottenbakkersafval teruggevonden dat later gebruikt is als egalisatielaag.²⁹

De Centrale Archeologische Inventaris vermeldt verder nog enkele locaties waar in de nieuwste tijd een stadskern gesitueerd was. Het gaat om CAI ID 366084 en CAI ID 366287, op korte afstand ten zuidwesten en ten westen. Op het plan van Losson uit 1846 is er gegroepeerde bewoning weergegeven op deze locaties.³⁰

Bij proefsleuvenonderzoek aan de Sint-Jansvliet (CAI ID 218735), op korte afstand ten noordnoordoosten, werden resten uit de Napoleontische tijd gevonden. Het gaat om een noordelijke vlietmuur, aanzetten van de Sint-Jansbrug, onderdelen van de sluisinfrastructuur tussen de Sint-Jansbrug en de Sint-Jansvliet en muren die wijzen op een kelderruimte.³¹

Tot slot kwamen tijdens een proefputtenonderzoek aan de ten noorden gelegen Sanderspoort (ID 314) enkel resten uit de nieuwste tijd aan het licht. Het terrein moet al bebouwd geweest zijn van het einde van de 14de of het begin van de 15de eeuw. Hier zijn geen resten van bewaard gebleven. De huidige bebouwing dateert uit de 19de en 20ste eeuw. Onder de huidige keldervloeren werden enkel bewoningssporen uit de 19de en 20ste eeuw vastgesteld.³²

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving zijn gelijkaardig aan de reeds vermelde waarden en dragen daardoor weinig meer bij, of bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied reeds een hele geschiedenis van bebouwing kent. Het is gesitueerd in het Sint-Andrieskwartier. Op basis van historische kaarten weten we dat het terrein zeker in de 16de eeuw bebouwd was. Wellicht was dit al vroeger het geval. In de omgeving zijn namelijk al verschillende relevante archeologische waarden gekend die teruggaan tot in de 15de eeuw. Ten noordoosten van het onderzoeksgebied is bovendien de 13de-eeuwse Sint-Jansbrug gesitueerd. Ook oudere resten uit de ijzertijd en de Romeinse tijd zijn al gevonden in de nabije omgeving.

²⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156341, Stoofstraat 14 (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

²⁹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 156410, Steenhouwersvest I (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

³⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366084, Oude stadskern 1 (geraadpleegd op 23 oktober 2019); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 366287, Oude stadskern 2 (geraadpleegd op 23 oktober 2019)

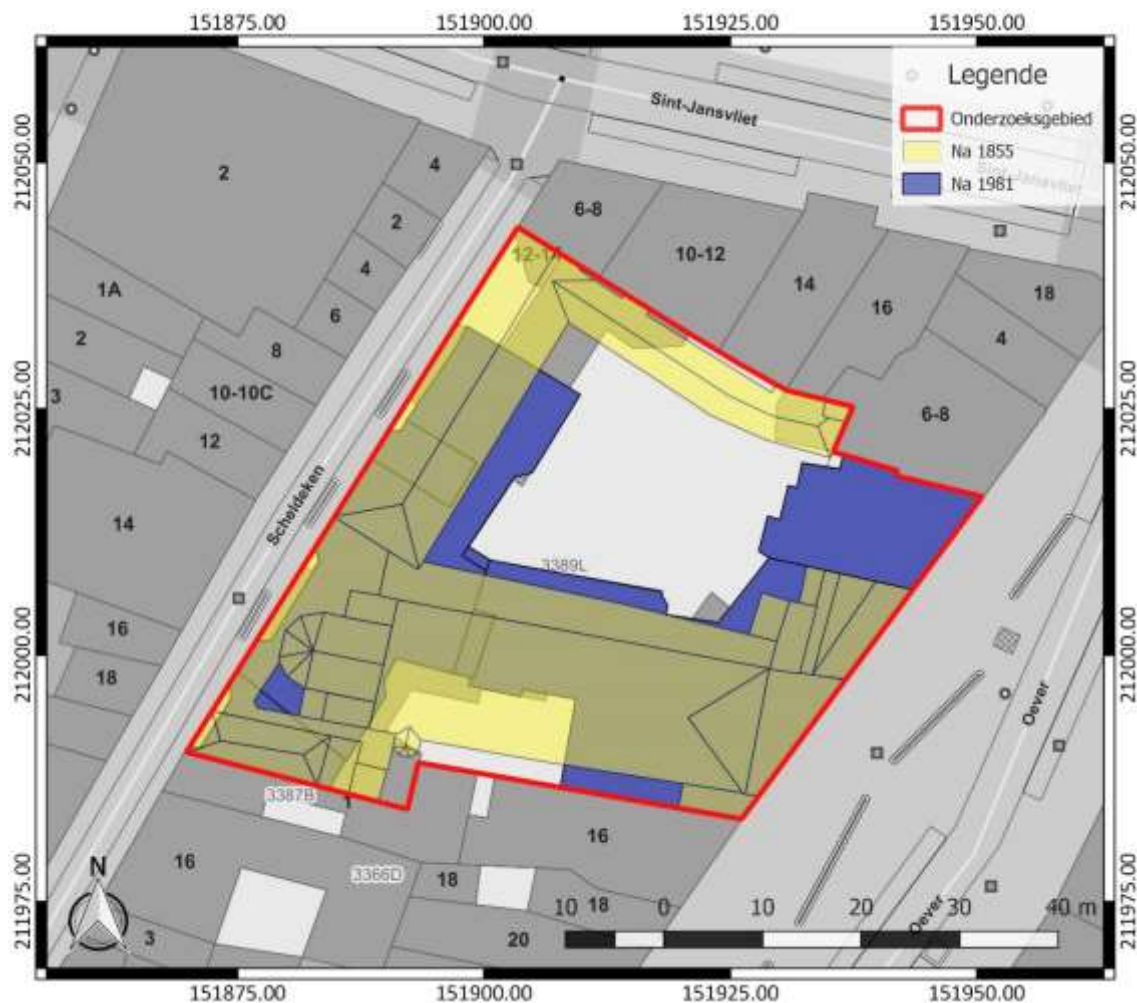
³¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 218735, Sint-Jansvliet (A443, geraadpleegd op 23 oktober 2019)

³² Reyns/Claessens 2016, 43

In de 19de eeuw vestigden de Minderbroeders zich binnen het onderzoeksgebied. Er werden een klooster en een kerk opgericht. Omwille van de periode en het feit dat er geen oudere kerk of kapel aanwezig was, worden geen menselijke resten verwacht binnen het onderzoeksgebied. In 1981 werden de gebouwen gesloopt en werd de huidige bebouwing opgetrokken. Zowel de huidige bebouwing als een deel van het Minderbroedersklooster was onderkelderd. Van de kelders van het minderbroedersklooster zijn de oppervlaktes niet bekend. Wel waren sommige kelders op een dieper niveau aangelegd dan die van het Rust- en verzorgingstehuis. Of en hoe deze kelders zijn gesloopt voor de bouw van het tehuis is niet geweten.

Het Rust- en verzorgingstehuis is bijna volledig is onderkelderd. Ca. 1508 m² van het onderzoeksgebied is onderkelderd tot op 3,4 m diepte. Nog eens 341 m² van het gebouw beschikt over kruipruimtes tot op 80 cm diepte. Hier zal de impact van de bouw van het tehuis op het bodemarchief kleiner zijn. We moeten er echter wel mee rekening houden dat op die plaatsen ook kelders van het 19de-eeuwse klooster kunnen zitten, die dieper waren.

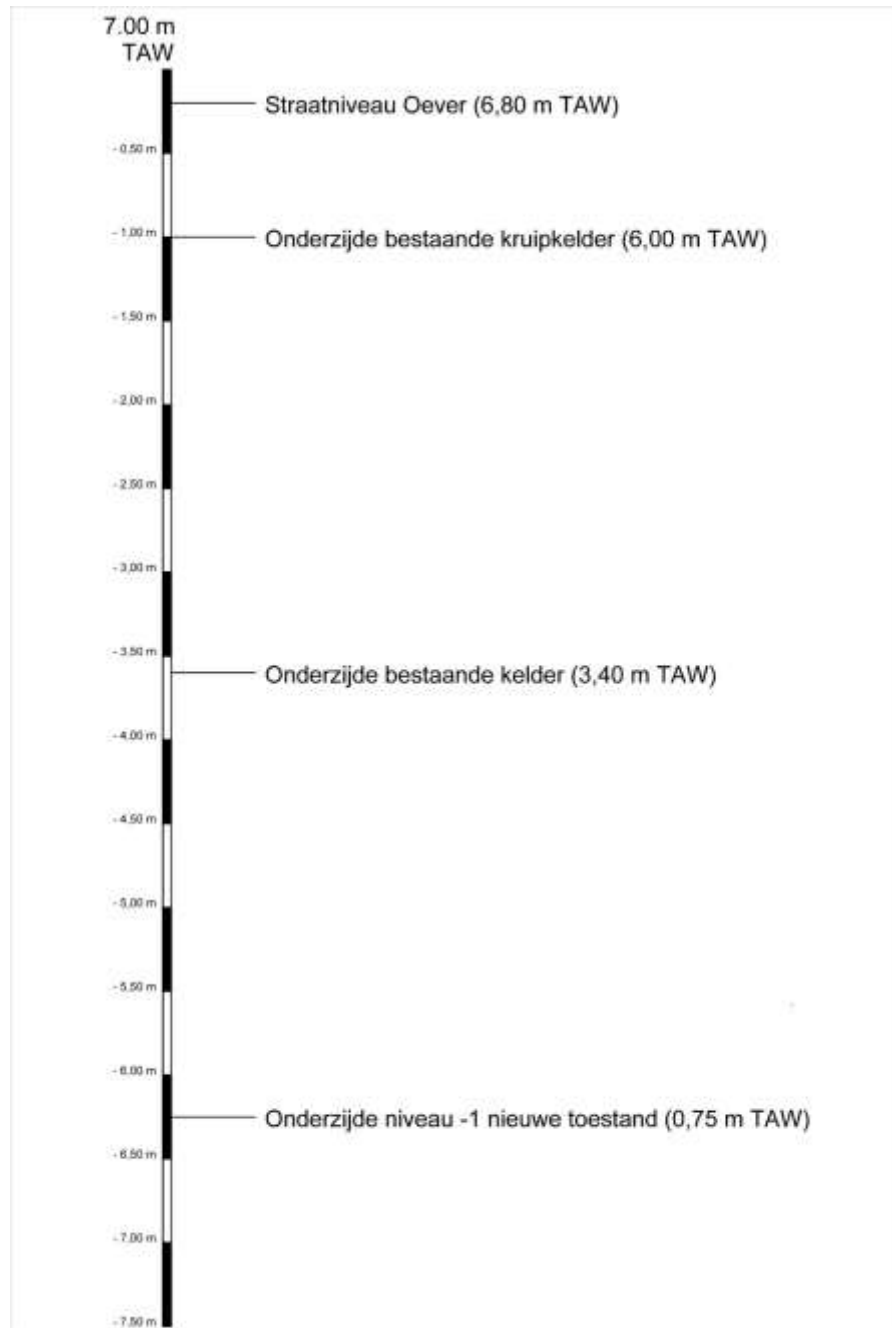
Dit betekent dat ca. 837 m² vermoedelijk nog een goed bewaard bodemarchief kent. De plaatsen waar kruipruimtes van het tehuis aanwezig zijn (341 m²), kunnen ook nog over een redelijk goed bewaard bodemarchief beschikken. De rest van het terrein kent een in meer of mindere mate geroerd bodemarchief tot op zekere diepte, maar zelfs hieronder kunnen nog relevante archeologische waarden aanwezig zijn.

Figuur 42: Synthesekaart, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

Wat is de impact van de geplande werken?

Het Rust- en Verzorgingstehuis zal gesloopt worden en vervangen worden door een hotel. Hiervoor zal het volledige onderzoeksgebied tot 6,12 m diepte uitgegraven worden. Dit doet besluiten dat in het volledige onderzoeksgebied het bodemarchief bedreigd is. Ook onder de bestaande kelders, die reeds tot een diepte van ca. 3,4 m reiken, zal verdiept worden.

Figuur 43: Schematische weergave van de gekende verstoringsdieptes en de geplande verstoringsdiepte

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Er is vooral een hoge verwachting naar resten van historische bebouwing, die zeker kunnen teruggaan tot de 15de eeuw. Vondsten uit de ijzertijd en de Romeinse tijd die in de omgeving gedaan zijn, geven aan dat ook voor het onderzoeksgebied rekening gehouden moet worden met de mogelijke aanwezigheid van oudere archeologische resten.

In het verleden en op heden zijn verschillende delen van het terrein onderkelderd (geweest). Dit betekent dat het bodemarchief plaatselijk tot op zekere diepte verstoord werd. Sommige vleugels van het minderbroederklooster waren al onderkelderd. Het is niet duidelijk welke oppervlakte deze hadden. Wel is duidelijk dat sommige kelders dieper waren dan die van het huidige tehuis. Het is ook niet duidelijk hoe de kelders zijn gesloopt in 1981, voor de bouw van het tehuis. Het Rust- en verzorgingstehuis is bijna volledig onderkelderd tot op 3,4 m diepte, waardoor ca. 1508 m² van het onderzoeksgebied een tot op zekere hoogte in meer of mindere mate geroerd bodemarchief kent. Hieronder kunnen echter wel nog relevante archeologische waarden bewaard gebleven zijn.

Nog eens 341 m² van het gebouw beschikt over kruipruimtes tot op 80 cm diepte, waar de negatieve impact op het bodemarchief vermoedelijk beperkter was dan in de overige onderkelderde ruimtes. We moeten er echter wel mee rekening houden dat op die plaatsen kelders van het 19de-eeuwse klooster kunnen zitten, die dieper waren. Omdat we niet weten waar de 19de-eeuwse kelders precies overal gesitueerd zijn, gaan we er van uit dat het bodemarchief ter hoogte van de kruipkelders nog vrij goed bewaard gebleven is. De resterende ca. 837 m² binnen het onderzoeksgebied kent hoogstwaarschijnlijk nog een goed bewaard bodemarchief.

De geplande werken op het terrein betekenen een volledige verstoring van het bodemarchief binnen het onderzoeksgebied tot op een diepte van ca. 6,12 m. Plaatselijk loopt de verstoringsdiepte zelfs op tot 7,52 m. Het archeologisch potentieel van het terrein en de bedreiging die uitgaat van de geplande werken op het terrein, maken dat verder onderzoek nodig is.

Omdat het terrein een hoog archeologisch potentieel kent en omdat de geplande werken op het terrein een bedreiging van het bodemarchief vormen, is de uitvoering van bijkomend vooronderzoek aangewezen. Voor het verdere vooronderzoek wegen we verschillende onderzoeksmethodes af.

Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Het potentieel op kennisvermeerdering is voor deze onderzoekstechniek te beperkt.

Veldkartering is niet mogelijk binnen het onderzoeksgebied, omdat het volledige terrein verhard is.

Landschappelijk bodemonderzoek kan relevant zijn om de bewaringstoestand van de bodem in te schatten, maar omdat het volledige perceel vandaag de dag bebouwd is, is het kosten-baten efficiënter om meteen over te gaan tot een proefputtenonderzoek, dat een veel hoger potentieel op kennisvermeerdering kent.

Gezien de aard van de verwachte resten is een proefputtenonderzoek een goede onderzoeksmethode om inzicht te krijgen in de aanwezige niveaus (aantal en diepte) en de bewaringstoestand van het bodemarchief. Een proefputtenonderzoek laat toe inzicht te bekomen in de stratigrafie op het terrein en geeft inzicht in de aanwezigheid van relevante archeologische niveaus en relevante archeologische waarden. Deze onderzoekstechniek is geschikt omdat een site met complexe verticale stratigrafie verwacht wordt. Dit onderzoek kan echter pas uitgevoerd worden na de sloop van de bestaande gebouwen. Deze sloop dient begeleid te worden door een archeoloog.

3 Samenvatting

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Er is vooral een hoge verwachting naar resten van historische bebouwing, die zeker kunnen teruggaan tot de 15de eeuw. Vondsten uit de ijzertijd en de Romeinse tijd die in de omgeving gedaan zijn, geven aan dat ook voor het onderzoeksgebied rekening gehouden moet worden met de mogelijke aanwezigheid van oudere archeologische resten.

De geplande werken op het terrein betekenen een volledige verstoring van het bodemarchief binnen het onderzoeksgebied tot op een diepte van ca. 6,12 m. Plaatselijk loopt de verstoringsdiepte zelfs op tot 7,52 m. Het archeologisch potentieel van het terrein en de bedreiging die uitgaat van de geplande werken op het terrein, maken dat verder onderzoek nodig is.

Gezien de aard van de verwachte resten is een proefputtenonderzoek een goede onderzoeksmethode om inzicht te krijgen in de aanwezige niveaus (aantal en diepte) en de bewaringstoestand van het bodemarchief. Het huidige gebruik van het terrein maakt echter dat er slechts op één plaats op het terrein een proefput aangelegd zou kunnen worden. Daarom kan het proefputtenonderzoek pas uitgevoerd worden na sloop van de aanwezige bebouwing.

4 Bibliografie

4.1 Archiefdocumenten

SAA = Stadsarchief Antwerpen

4.2 Publicaties

Adams R./S. Vermeire/G. De Moor/P. Jacobs/S. Louwye/T. Polfliet, 2002: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 15 Antwerpen*, Gent.

Geyskens, L./P. J. Leysen, 1981: Noodopgraving Oever 10 te Antwerpen, *Periodiek tijdschrift van de Antwerpse vereniging voor bodem- en grotonderzoek* 20 nr. 34, Antwerpen, 28-39.

Reyns, N./L. Claessens, 2016: *Archeologienota Antwerpen – Sanderspoort*, Temse (Rapporten All-Archeo bvba 330).

4.3 Websites

Cartesius (2019)
<https://www.cartesius.be>

Centrale Archeologische Inventaris (2019)
<https://cai.onroenderfgoed.be>

DAMS Antwerpen (2019)
<https://dams.antwerpen.be/>

Databank ondergrond Vlaanderen (2019)
<http://dov.vlaanderen.be>

FelixArchief (2019)
<https://felixarchief.antwerpen.be/>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2019)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2019)
<http://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2019)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Odis (2019)
https://www.odis.be/hercules/_nl_home.php

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2019)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

Wikipedia (2019)
<https://www.wikipedia.org/>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

